

Aristoteles'te Phronesis Kavramı ve Modern Hukukta Muhakeme

Sezgin Seymen ÇEBİ*

Giriş

Antik Yunanca bir kelime olan ve Aristoteles'in Nikhomakos'a Etik adlı eserinde sözünü ettiği *Phronesis* terimine ilişkin en büyük zorluklardan birisi onu bir kavram olarak açıklığa kavuşturmadır. Bu durum bir anlamda onun günümüz dillerine çevirisinde de bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. *Phronesis*, Latinceye *prudencia* olarak çevrilmiştir.¹ İşte bu terimden, özel bir durumu yargılayan ya da o özel duruma yasayı uygulayan anlamında yine Latince 'jurisprudencia' terimi türemiş ve Almancada da bu terim 'judikatür' olarak da ifade edilmiştir.² *Phronesis* teriminin İngilizce çevirisi ise sanıldığı kadar kolay değildir. İngilizcedeki Anglo/Sakson hukuku ve yargılamasını anlatan 'jurisprudence' kelimesi *phronesis* ile anlatılmak istenen anlatmamaktadır. *Phro-*

nesis terimini İngilizce'de karşılayan tek bir kelime bulunmamaktadır. Bu anlamda, 'reasonableness' (makuliyet), 'practical wisdom' (pratik bilgelik), 'prudence' (sağduyu, temkinlilik), 'discernment' (fark etme, idrak) veya 'yargılama' (judgement) çevirileri yapılabilir. Son çeviri basitçe yargılama yetisi (ability to judge) değil, aynı zamanda yargılayabilme (being able to judge) olarak anlaşılmalıdır. Hem bir filozof hem de klasik filoloji uzmanı olarak Gadamer *phronesis*'in Almanca'ya çevirisini 'praktischeswissen' olarak yapmıştır ki İngilizce'ye 'practical wisdom' ve Türkçeye 'pratik bilgelik' olarak çevrilebilir.³

Gadamer'e göre de, Aristoteles'in Nikhomakos'a Etik eserinin VI. kitabındaki *phronesis* tanımı çok belirsizdir. Ama belki de bunun nedeni *phronesis*'in belirlenemez ve kuramsallaştırılmaya ilişkin

* Doç. Dr., Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, Uluslararası Antalya Üniversitesi.

- 1 Aristoteles metinlerini Antik Yunanca bilmediği için Latince tercümesinden okuyan Thomas Aquinas Aristoteles'in *phronesis* kavramının tercümesini *prudencia* terimi olarak okumuş, bu okuyuş Aquinas felsefesinden etkilenen mesela John Finnis gibi çağdaş hukuk filozoflarını da etkilemiştir.
- 2 Dottori, Riccardo; "The Concept of Phronesis by Aristotle and the Beginning of Hermeneutic Philosophy", *Etica&Politica/ Ethics and Politics*, XI, 2009, pp. 301-310; s. 301.
- 3 Ibid s. 301. Nikomakhos'a Etik'in kanımca Türkçe'de bulunabilecek en iyi çevirisinde *phronesis* "aklı başındalık" olarak çevrilmiştir (Bkz. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, Yunanca aslından çeviren Saffet Babür, BilgeSu yayınları, Ankara, 2014). Kuşkusuz oldukça sıcak bir çeviri. Ancak Türkçe'de birisine "aklı başına al" dediğimizde ya da birini "aklı başında biri" olarak nitelendirdiğimizde acaba ne demek isteriz? Mesela birine "aklı başına al" uyarısı yaptığımızda bu uyarının içerisinde bir ölçüde "kendine gel", "doğal olana dön", "sende zaten (doğal olarak) var olan ama senin bıraktığın bir şeyi yeniden fark et ve ona uygun davran" demek istemez miyiz? Yine genç ve tecrübesiz birisine de biz "aklı başında bir çocuk" diyebiliriz. Ancak kanımca Aristoteles'in *phronesis* ile kastettiği bunun çok ötesine geçen bir şey.

olmasıdır. Birisi onu kavradığında da paradoksal bir biçimde anlamını kaybetmektedir.⁴

Phronesis'in Aristoteles Düşüncesindeki Yeri

Bir terim ve kavram olarak *phronesis*'in Aristoteles düşüncesindeki yerinin ne olduğunu anlamak kuşkusuz onu yine Aristotelesçi terminolojide yer alan diğer başat terim ve kavramlarla karşılaştırarak mümkün olacaktır.

Nikomakos'a Etik'te Aristoteles bilimsel bilgi olarak nitelendirdiği ve evrenselle-ri içeren *episteme* ile pratik kavrayış olarak nitelendirdiği ve bireysel, tikel, özel ve somut olanla ilgili olan *phronesis*'i birbirinden ayırmaktadır. *Episteme*'de bilgi genel olarak kavramsaldir. Burada tüm argüman kendilerine açıklama yoluyla gidilebilecek ve kendilerinden tümdengelim yoluyla çıkarım yapılabilecek ilkeler, kurallar ve teorilere dayanır. *Phronesis*'te ise durum

oldukça farklıdır. Bu bilgi somut ve öznel olan (*eschaton*)'la ilgidir ve bu *episteme*'in değil algılama ve idrak etme (*aisthesis*)'nin konusudur. Bir başka ifade ile bu bilgi kavramsal değil idrakidir.⁵ Bu anlamda bu bilgi türü genel ve soyut bir hale getirilip başkalarına aktarılamaz. Bu bilgi ancak ve ancak somut ve özel ile ve onun karmaşık yapısıyla karşılaşma sonucu ortaya çıkacak bir idrak etme durumudur.

Ancak *phronesis* tamamıyla *episteme*'den kopuk bir şey de değildir. Nitekim bizim *phronesis*'i uygulamadaki başarısızlığımız iki nedenden kaynaklanabilir. Ortaya koyacağımız eylemle ilişkili özel durumları anlayamamamız ya o özel durumun da içinde yer aldığı özel hallerle ilişkin yeterince tecrübeye sahip olmamamızdan ya da yetersiz bir *episteme* (bilimsel bilgi)'ye sahip olmamız nedeniyle bu özel halin temsil ettiği evrenseli kavrayamamızdan kaynaklanabilir.⁶

Bir kere Aristoteles *phronesis*'i doğal olarak değil sonradan, tecrübeyle edinilen bir şey olarak görüyor ve erdemlerle ilişkilendiriyor. Yani *phronesis* tecrübe ve tecrübeyle kazanılmış olgunlukla doğrudan alakalı. Aynı zamanda Aristoteles Nikomakhos'a Etik'in *phronesis* üzerinde durduğu VI. kitabında hiç bir erdem *phronesis*'ten bağımsız olamayacağını da vurguluyor ve onu hem siyaset hem de yargılama ile ilişkilendiriyor. Şimdi makuliyet, temkinlilik, sağduyu, idrak etme ve hatta yargılama durumlarını kapsayan ve oldukça geniş bir alana yayılan bir fenomeni günlük Türkçe'de çok farklı bağlamlarda da kullanabildiğimiz 'aklı başındalık' durumuyla yeterince kavrayamayız diye düşünüyorum. O yüzden aslında somut ve tekil'e ilişkin bilgelik, kavrama ve/veya idrak etme olarak *phronesis* için Türkçe'de, tıpkı İngilizce ve Almanca'da olduğu gibi, "pratik bilgelik" teriminin daha uygun olduğunu düşünüyorum. Kuşkusuz bu da sorunsuz bir çeviri değil. Çünkü bu bilgelik halinin Aristoteles'in *sophia* olarak nitelendirdiği bilgelik halinden farklı olduğu da malum. Ancak bu ikincisini *phronesis*'ten bu hususta yabancı literatürde kullanılan teorik bilgelik (theoretical wisdom; theoretische wissen) kavramı ile ayırabiliriz kanısındayım. Türkçe karşılık olarak pratik bilgelik kavramını tercih etmekle beraber metinde çoğu zaman doğrudan *phronesis* demeyi tercih ettiğimizi de belirtelim.

- 4 Ancak Gadamer'e göre Platon *phronesis*'in geleneksel anlamını değiştirmiş ve ona diyalektik düşüncüyü dahil etmiştir. Gadamer açısından diyalektik düşünce bir *techné* ya da *sanat* değildir; bir bilgi ya da beceri de değildir. Diyalektik düşünce bir var olma biçimidir; yani 'makul' değildir. (Bkz. Gadamer, Hans-Georg, *The Idea of the Good in Platonic-Aristotelian Philosophy*, translated by Christopher Smith, Yale University Press, New Haven:, 1986 s: 35-37).
- 5 Aristotle; *Nicomachean Ethics*, translated with an introduction and notes by Martin Oswald, published by The Library of Liberal Arts, Prentice Hall, NJ, 1999 sec. 1140b 35-10.
- 6 Ibid, sec. 1141b 10-15.

Yine Nikhomakos'a Etik'te Aristoteles *techne* ile *phronesis* arasında da kesin bir ayrım yapmaktadır. Buna göre, *techne* bir şeyi yapıp etme bilgisi ve bu bilgi yoluyla ortaya bir şey, bir ürün koymadır. Bu anlamda *techne* bir üretme (*poiesis*) etkinliğidir.⁷ Phronesis ise doğrudan *praxis* (*edim, eylem*) ile bağlantılı olduğu için belirtilen niteliklerden ayrı düşünülemez. Bu noktada Gadamer'in *techne* ile *phronesis* arasındaki ayrımı yaparken dikkat çektiği önemli bir noktayı belirtmekte yarar var. Gadamer'e göre, sanat ya da *techne* onun ürettiğine ilişkin en yetkin bilgiye sahip olmak ile zirve yapar. Bu anlamda öğrenilebilir bir şeydir. *Phronesis* ise nasıl var olduğuna ilişkin bir şey olduğu için bu manada öğrenilmesi mümkün değildir. Buna göre *phronesis* herkesin kendisi için neyin yararlı olduğuna ilişkin rasyonel tefekkürüdür. Bu bağlamda düşünüldüğünde *ephronesis* yaşayarak ve edim/eylem yoluyla öğrenilirken, *techne* bizatihi üreterek öğrenilecektir. Bir adım daha ilerisi bize *phronesis*'in aynı zamanda belirli bir tarihselliğe sahip olduğunu da gösterecektir. Böylece *phronesis* sürekli bir pratik ile oluşan bir habitustur ve bu yolla insanların

ve site devletinin içinde oluşan ve oradaki vatandaşlar tarafından saygı duyulması gereken örf, adet, gelenek ve göreneği, şehrin ahlak yasasını yani ethos'u oluşturur.⁸ Ethos erdemli davranışın sürekli tekrarlanması ile oluşacaktır. Böylece *phronesis* bir yönüyle erdemın pratik eylemde vücut bulmasından başka bir şey değildir. Nitekim Aristoteles erdem (*arete*) olmaksızın *phronesis* olamayacağını belirtmiştir. Erdem *phronesis*'in kendisine yöneldiği eylemin sonucunu belirler.⁹ Bu anlamda *phronesis* sadece amaca ya da sonuca ilişkin araçlarla değil aynı zamanda amaçların ya da sonuçların kendilerinin belirlenmesiyle de ilgilenmek zorundadır. Esasen Aristoteles'in *phronesis*'i bir erdem olarak nitelemesi de bunu gerektirmektedir. *Phronesis*'in etik açıdan kendi kendisine yeterliliği de sonuçların geniş ölçüde *phronimos* (*phronesis* sahibi kişi)'un dâhil olduğu konteks tarafından belirlenmesinin bir ürünü olmaktadır.¹⁰

Aristoteles, yargılama işini yürüten yargıcın yaptığını da bu faaliyete özgü bir *phronesis* (*dikastike phronesis*) olarak değerlendirip, bu faaliyeti *techne* (*tekhne*) olarak görmemektedir. Adaleti yönetmek

7 Gadamer'e göre *poiesis* etkinliği kişinin ahlaki ve siyasi niteliklerinden ayrı ve bağımsız düşünülmesi gereken bir etkinliktir. Heidegger'de ise *tekhne*(*techne*)/*poiesis* ile *phronesis/praxis* çiftleri arasındaki ayrım çok daha bulanıktır ve bu bağlamda Heidegger "*tekhne*" kavramının siyaset ve ahlakla öyle kolayca ayrılmayacağını düşünür. Heidegger, *tekhne*'ye ilişkin olarak şöyle söylemektedir: "Bir bilme biçimi, sanattır bu sözcüğün anlamı; yapmak ya da ortaya koymak anlamına gelmez. Bilmek, bir çalışmanın, bir yaratımın biçimlenişinden önce onu görebilmektir. Çalışma, bilim ve felsefe olabileceği gibi, şiir, bir söylev de olabilir. Sanat *tekhne*'dir ama teknoloji değildir. Sanatçı da *tekhmites*'dir ama ne teknisyendir (Techniker), ne de elişişi, zanaatkardır." (Sanatın Doğuşu ve Düşüncenin Yolu" çev. Leyla Baydar, *Patikalar: Martin Heidegger ve Modern Çağ*. Yay. Haz. H. Ünal Nalbantoğlu, İmge Yayınları, Ankara: 1997, s:306).

8 Gadamer; *Truth and Method*, second revised edition, translation revised by Joel Weinsheimer and Donald G. Marshall, Continuum, London, 1989, s:313-315, (Bu konuda ayrıca bkz Nalbantoğlu, ibid s:306-307).

9 Aristoteles; *Nichomachean Ethics*, 1144b-15-20; 1145a3-5.

10 Long, P. Christopher; "The ontological reappropriation of phronesis", *Continental Philosophical Review*", 35: 35-60, 2002, s: 49.

de hem bilgi hem de beceri gerektiren özel bir görevdir. O halde onu *techne* olarak nitelendirmek mümkün olamaz mı? *Techne* yasayı ve kuralları somut duruma uygulamaya ilişkin bir *techne* olarak nitelenebilir mi? Yargılama sanatından bahsetmez miyiz? O halde Aristoteles neden hâkimin uyguladığı *phronesis* biçiminden söz edip, bunu bir *techne* olarak nitelendirmemektir?¹¹ Gadamer'e göre yasayı uygulamak garip bir legal belirsizlik içermektedir. Halbuki *techne* bilgisini uygulayan bir zanaatkarın durumu oldukça farklıdır. Zanaatkâr yaptığı nesnenin tasarımı ve bunun için uyguladığı kurallarla yapacağı işi gerçekleştirir. O özel durumlara kendisini adapte etmeye mecbur olabilir ve başlangıçta niyet ettiği dışında bir tasarımı gerçekleştirmek zorunda kalabilir. Bu zanaatkârın istediği şeye ilişkin bilgisinin geliştiği anlamına gelmez; o sadece işini yaparken gerekli olan bazı bilgileri durumun özelliğine göre uygulamaz. Bu süreç zanaatkârın bilgisini uygularken maruz kaldığı zorluklarla ve eksikliklerle dolu bir süreçtir.¹² Aristoteles için ise *phronesis* ne bir zeka (cleverness) ne de bir *techne*'dir. *Phronesis* hiçbir formülün (kuralsızlık değil) olmadığı özel hallerde doğru ve makul akla göre hareket etmektir. Buna göre Gadamer'in deyişiyle "bu önce evrenseli (norm-kural olarak da okuyabiliriz) anlayıp onu somut duruma uygulama manasına

gelmez. Aksine bir kimse evrenseli ancak öznel hermenötik durumdan hareket ederek anlamaya çalışabilir".¹³

Bu bağlamda hukuk kurallarını uygulayan bir kimsenin durumu oldukça farklıdır. Bu halde kişinin belirli bir anda kuralı bütün kesinliğiyle uygulamaktan imtina etmesi kuralın olmamasından değil, öbür türlü yapmanın doğru olmamasından dolaydır. Yasayı bütün kesinliğiyle uygulamayıp onu kısıtlarken amaç yasanın gücünü azaltmak değil, daha iyi hukuku bulmaktır. Gadamer'e göre bunu Aristoteles'in hakkaniyet (*epieikeia*; equity) analizinde net bir şekilde görebiliriz. Buna göre *epieikeia* yasanın düzeltilmesidir.¹⁴ Aristoteles her yasanın somut eylemle zorunlu bir gerginlik içerisinde olduğunu belirtmektedir. Çünkü yasa geneldir ve pratik gerçekliği tüm haliyle kavrayamaz. Yasa her zaman eksiktir. Bu onun kusurlu bir yapıda olduğunu göstermez. Aksine bu eksiklik insana dair gerçekliğin yasanın düzenli dünyasına göre her zaman kusurlu olması ve bundan dolayı yasanın basit bir uygulamasına müsaade etmemesinden kaynaklanmaktadır.¹⁵

Phronesis'in bir erdem olarak sonuçları belirleyebilme yetisi onunla *techne* arasındaki farkın *sophia* ile *episteme* arasındaki farka benzediğini de bize göstermektedir. Bir teorik bilgelik hali olarak *sophia*, bilimsel bilgi (*episteme*)'den farklı olarak,

11 Gadamer, *Truth and Method* s: 315.

12 Ibid, s: 316.

13 Gallagher, Shaun; "The Place of Phronesis in Postmodern Hermeneutics", *Philosophy Today*, Fall 1993, s: 303-304.

14 Esasen Aristoteles'te *epieikeia* terimi Gadamer'in belirttiğinden daha geniş bir manaya gelmektedir. Bu konuya aşağıda değineceğiz. (Bu kavrama dair tartışma için bkz dpn. 49-50).

15 Gadamer, *ibid*, s: 316.

sadece ilkelerden hareket eden şeyleri değil ilkelerin kendilerine ilişkin hakikati de içerir. Buna göre bir pratik bilgelik hali olarak *phronesis*de, *techne*'den farklı olarak, sadece kendisini sonuçlara göre belirlemez; bir erdem olarak aynı zamanda sonuçları da iyi olarak belirlemek durumundadır. Buna göre *sophianous* (*entelektüel sezgi*)'un¹⁶ saf uygulanmasıyla ilkelere ilişkin hakikati bilirken *phronesis* yaşanmış tecrübelerle ortaya çıkan erdeme dayanmak zorundadır. Erdem ise dâhil olduğu kültürel, politik ve tarihsel konteks tarafından belirlenmektedir.¹⁷

Aristoteles'in felsefesinde pratikte özel hallerin tecrübesine sahip olmakla birlikte yeterli bir *episteme*'ye sahip olmadığından o '*episteme*'in sağlayacağı belirli bir ar-

güman (*logos*)'a dayanamayan bir kimse, o özel durumlara ilişkin yeterince pratik tecrübeye sahip olmayan, ancak yetkin bir *episteme*'ye sahip olduğundan bir argüman (*logos*) ortaya koyabilecek durumda olan bir kimseden o özel durumu değerlendirmedi, yargılamada ya da o durumda doğru olarak ne yapılmasını belirlemede daha iyi konumda olabilir.¹⁸ Ancak eğer bir kimse sadece sahip olduğu deneyime dayanarak doğru bir yargılamada bulunuyorsa, o takdirde doğru eylemin ilkeleri üstü örtük bir biçimde onun eyleminin içerisinde yer almaktadır.¹⁹

Aristoteles *sophia* ile *phronesis* arasındaki farka da dikkat çekmiştir. Aristoteles *Metaphysics* adlı eserinde *sophia* için ilk ilkeler ve nedenlerin bilgisi olarak söz et-

16 *Nous* Aristoteles'in Nikhomakhos'a Etik yanında Metafizik ve Ruh Üzerine (*De Anima*) adlı eserlerinde de yer verdiği temel kavramlardan birisidir. Bu eserlerde terim farklı bağlamlarda da kullanılmış gözüküyor. Ancak hem genel hem de konumuz bağlamında *nous* için 'entelektüel sezgi' çevirisi doğru gözükmektedir. (Ayrıca bkz dpn. 21).

17 Long; "The ontological reappropriation of phronesis ", s: 50.

18 Aristotle, *Metaphysics*; translated by Hume Lawson-Tancred, Penguin Classics, UK, 1998 sec. 981a23-24. Ancak burada belirtmek gerekir ki, Aristoteles için ideal olan *episteme* ve *phronesis*'in birlikte varolmasıdır. Bu noktada Aristoteles açısından *episteme* yerine *phronesis*'in tercih edilmesi bu ikisinin modern teori-pratik ayrımına uygun bir ayrılabilirliğinden değil (bildiğimiz üzere teori-pratik ayrımı modern-Kartezyen bir ayrım olup, antik dönem düşüncesinde böyle bir şey söz konusu değildir), kişinin kendisine ilişkin bir noksanlıktan dolayıdır.

19 Aristoteles birçok noktada hocası Platon'un sorduğu ve cevap aradığı sorulara cevap aramış, ancak hocasından farklı çözümlerle karşımıza çıkmıştır. Her şeyden önce Aristoteles hocası gibi bir ütopyacı değildir. O en iyi 'polis' yönetiminin bu dünyada mümkün olduğunu düşünmüştür. Gerek Platon gerek Thucydides, gerekse Platon'un devletindeki Sokrates ve Thrasymachus, Sokrates tarafından Devlet'te tanımlandığı ve nitelendirildiği biçimiyle adaletin gerçekte var olan 'Polis'te bulunmadığı hususunda mutabakat içerisindeydiler. Aristoteles ise Nikhomakhos'a Etik adlı eserinin V. kitabında adaletin var olması gerektiği hali ile (pratikte) var olan adaletin içerisinde üstü kapalı olarak bulunduğunu belirtmektedir. Kuşkusuz gerçek Polis'te var olan adalet birçok yönden kusurlu bir adalettir. Ancak bu çeşitli kusurlu formların içerisindeki ilkeleri incelemek suretiyle bizler bu kusurların en iyi Polis'in en iyi adaletine ulaşmada ne tür kopmalar ya da ayrılmalara tekabül ettiğini tespit edebiliriz. Aristoteles bu tür özel hallerden, onların hatalı biçimde de olsa içerdikleri ve temsil ettikleri evrensel, biçime ulaşmayı *epagoge* olarak nitelendirmektedir. *Epagoge* dilimize tümevarım, İngilizceye de 'induction' olarak çevrilebilir ise de özellikle bu sonuncusuna Mill ve diğer modern yazarların verdiği anlam ile Aristoteles'in *epagoge* ile anlatmak istediğini de ayırt etmemiz gerekmektedir. *Epagoge* 'sonuç çıkarmayı' (inference) içerse de bundan fazla bir şeydir aslında. Bu Aristoteles'in gözünde yetkin olmayan ve bozulmuş örneklerin ait oldukları yetkin form üzerinden anlaşılmasına dayanan bir bilimsel yöntemdir. O diyalektik bir sürecin parçasıdır. İşte Aristoteles bu yetkin olmayan formların orijinalini (*arche*) yani ilk ilkeyi ve prensibi yetkin olmayan o formlar üzerinden kavramaya *nous* (entelektüel sezgi) adını vermektedir. *Nous*'un algıladığı bu yetkin ilkeler ve prensipler bizim kendilerinden tümdengelim yoluyla sonuçlara ulaştığımız ve kanıtlamalarda bulunduğumuz temel ilkeler-

miş, bu bilginin belirli bir amaç için değil sadece kendisi için peşinde olunan bir bilgi türü olduğunu belirtmiştir. Aristoteles aynı fikri Nikhomakos'a Etik'te de ileri sürmüştür. Ancak *sophia* burada *phronesis* ile karşılaştırılarak ele alınmış, *sophia*'nın düşünmeye ilişkin olduğu, *phronesis*'in ise eyleme ve onunla ilişkin olan somut olaylara, ilkelere ve öznelliklere de ilişkin olabileceği belirtilmiştir.²⁰ Başka bir deyişle *phronesis* hiçbir zaman *sophia* gibi saf bir düşünme haline tekabül etmez. Tüm bu anlatılanlar *phronesis*'in genel ya da evrensellerden bağımsız hareket edeceği anlamına da gelmemektedir. *Phronesis* her halükarda genel ya da evrensel olanla birlikte hareket edecektir; çünkü *phronesis*'e dayalı yargılama her zaman için genel/evrensel/tümel ile özel/bireysel/tikel arasında yer alacaktır.

Kant'ın meşhur bir sözünü²¹ "özelsiz genel boş, genelsiz özel kördür" şeklinde olayımıza uyarlayabiliriz. Bu anlamda *phronesis* açısından genel ile özel ya da evrensel ile bireysel arasındaki dinamik ilişki *phronesis*'i kesin bir şekilde hakikate ilişkin *sophia* bilgisinden ayırır. Çünkü *sophia*'da sonsuz ilkelerin mutlak otoritesi

söz konusudur. Aristoteles'in bu tür bilgiyi evrensel olarak nitelemesi tüm varlıkları onun altında ele almasından değil, ona göre bu bilgi türüne tek tek bireysel olgulara başvurmaksızın ulaşılabilmesindedir. Bu yönüyle *sophia episteme*'den dahi ayrılır. Çünkü Aristoteles'e göre *episteme* ruhta yer alan ilk evrenseli tümevarım yoluyla oluşturur. Bu anlamda epistemik evrenseller en azından bir yönüyle bireyselliklerle karşılaşma sonucunda ve duyuların gücüyle ortaya çıkarlar.²² Her halükarda *phronesis episteme* gibi bilimsel bir anlamaya değil pratik bilgiye ilişkindir. Yine *phronesis* bilgi edinmek için değil doğru karar vermek için gerekli bir şeydir. Bir başka deyişle *sophia* teorik bilgeliğin yolunu açarken *phronesis* bize yaşadığımız dünyada doğru kararlar alabilmenin pratik bilgeliğinin yolunu açar.

Son olarak *phronesis*'te *episteme* ve *techne* etkinliğinde gördüğümüz özneye ilişkin 'hükmetme mantığı' söz konusu değildir. *Techne* etkinliğinde sanatçı ya da zanaatkar elde edeceği sonuçları belirler ve onları madde üzerine dışarıdan empoze eder. Bu anlamda *techne* etkinliğinde özne hegemonudur. Aynı şekilde bireyselliklerin

dir. Bu anlamda kanıtlama bize bir başlangıç noktası sağlayan ilk ilkelere ulaşmayı ve kavramayı sağlayan bir diyalektiğe dayalıdır. Bu teorik araştırma için de pratik akıl yürütme için de gerekli bir faaliyettir. *Nous* onlarsız teorik araştırma ve pratik etkinliğin kör, yetersizce yönlendirilmiş ve hata yapmaya eğilimli olacağı ilk ilkeleri kavrar. *Nous* bir yandan kanıtlamada değişmez ve ilk tanımlamaları, diğer yandan pratik akıl yürütmede nihai (ultimate) ve tesadüfî (contingent) olanı ikinci öncül (premise) olarak kavrar. (Bu konuda bkz Aristotle, *Nicomachean Ethics*, sec. 1141a35--5).

- 20 Cumow, Trevor; "Sophia and Phronesis", *Research in Human Development*, 8(2), 95-108, 2011 s:99
- 21 Bilindiği üzere I. Kant, "görsüz kavramlar boş, kavramsız görüşler de kördür" demiştir. (Bkz, Kant, Immanuel; *Critique of Pure Reason*, The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant, translated and edited by Paul Guyer and Allen W. Woods, Cambridge University Press, UK, 1998 s: 193).
- 22 Esasen *sophia* ile *phronesis* arasındaki farklara ilk kez Aristoteles tarafından bu ölçüde dikkat çekilmiştir. Platon bu ikisini zaman zaman birbirlerinin yerine kullanmıştır. Nitekim Phaedo diyalogunda Platon cesaret, ölçülülük ve adalet ile birlikte *phronesis*'i dört kardinal erdem arasında anarken, Devlet'te bu dörtlüde *phronesis*'in yerini *sophia* almıştır. (Cumow; ibid s: 98).

belirlenmiş evrensel ilkeler altında yer aldığı *episteme* bilgisi ile sonsuz evrensel ilkelerin *nous* (sezgisel kavrama) yoluyla sezildiği ve bireyselliklere ihtiyaç duyulmayan *sophia* türü bilgide de öznenin hükmetme kapasitesinden söz edilebilir. İçinde bulunduğu tarihsel, kültürel ve politik ortamın bir parçası olan *phronesis*'e ilişkin bilgi ise aynı ortama ait tekillikler ya da bireyselliklerden ayrı düşünülemez. *Sophia* hakikati sonsuz ilkelerle doğrudan karşılaşmak suretiyle sezerken, *phronesis* ancak tekil/bireysel olanla doğrudan karşılaşması sonucu gerçeğe ulaşır. Bir anlamda *phronesis*'in bu doğrudan karşılaşmayla ortaya çıkan kendine özgü kavrama (idrak) ya da algılama, *sophia*'daki *nous* gibi bir işleve sahiptir. Ancak *nous*'tan farklı olarak burada bir kategorikleştirme ve sınıflandırma yoktur. *Phronesis*'teki idrak hem erdem hem de kafa yorma gerektirir. Bu anlamda *phronesis*'in kavraması (idraki) *sophia*'nın sezgisel kavrama (*nous*)'sındaki gibi dolaysız (immediate) değildir ve zaman gerektiren, yaşanmış tecrübe ve üzerinde düşünme (deliberation) tarafından bilgilendirilen erdem aracılığıyla gerçekleşir.²³ *Phronimos* (phronesis sahibi kişi)'un mutlak otoritesinin olmaması ve sonlu, belirsiz ve tesadüfi bir ortama ilişkin karar vermek durumunda bulunması onu *sophia*'da görmeyeceğimiz bir sorumluluk türü ile de

ilişkilendirir.²⁴

Bu noktada şunu da belirtmekte yarar var ki tüm bu anlatılanlar ancak politik bir toplumda içerisinde anlamlıdır. Aristoteles'e göre nasıl bir el ya da ayak ile vücut arasında parça bütün ilişkisi var ise aynı şekilde insan ile yaşadığı 'Polis' arasında da buna benzer bir parça bütün ilişkisi söz konusudur. Nasıl bir eli ya da ayağı parçası olduğu vücuttan koparırsak o el ya da ayak o bütün içerisinde sahip olduğu özel fonksiyonu ve kapasiteyi yitirirse aynı şekilde bir insanı ait olduğu polis'ten ayırırsak o kişi adaleti (*dikaiousune*) yitirir.²⁵ Şimdi konumuz açısından Aristoteles düşüncesindeki erdem ve adalet sınıflandırmasına da kısaca değinelim.

Aristoteles'te İki Tür Erdem ve Adalet

Aristoteles erdemleri de ikiye ayırmaktadır; düşünce erdemleri (*dianoetike*), karakter erdemleri (*etike*). Düşünce erdemleri daha çok eğitimle oluşup gelişirken, karakter erdemleri alışkanlıkla edinilir. Aristoteles hem teorik bilgeliği (*sophia*) hem de pratik bilgeliği (*phronesis*) düşünce erdemleri olarak nitelemiştir.²⁶ Aristoteles felsefesinde farklı adalet türleri üzerine bir çok açıklama bulabiliriz. Bu bağlamda Aristoteles Nikhomakos'a Etik'te adaleti evrensel (genel) adalet ve tikel²⁷ adalet

23 Long; "The ontological reappropriation of phronesis ", s: 50-51.

24 Ibid, s:52. Bu sorumluluğa ilişkin aşağıda bilgi vereceğiz.

25 Aristotle; *Politics* translated by C.D.D Reeve, Hackett Publishing Company, Indianapolis,US, Book I, Ch II, 1998, s: 2-5.

26 Aristoteles; *Nikhomakos'a Etik*, Yunanca aslından çeviren Saffet Babür, Bilgesu yayımları, Ankara, 2014 s: 29.

27 Ibid, s: 90 vd. (Bilindiği üzere, Aristoteles tikel adaleti de dağıtıcı adalet (*dianemetikos*) ve düzeltici adalet (*diorthotikos*) olarak ikiye ayırmaktadır. (Aristoteles, *ibid*, s:96-97)

olarak ikiye ayırmaktadır. İşte bizim bu makalede sözünü ettiğimiz *phronesis* kavramını daha çok bu ikincisine aittir. Genel anlamda adalet ve adaletsizlik durumlarına ilişkin olarak Aristoteles, “Şimdi görüyoruz ki, herkes insanların adil olanı yapan insanlar olmalarını, adil eylemlerde bulunmalarını ve haklı şeyler istemelerini sağlayan huya adalet; aynı şekilde insanların haksızlık yapmaya ve haksız şeyler istemeye götüren huya da ‘adaletsizlik’ demek istiyor” demektedir.²⁸ Aristoteles “Adalette bütün erdem birarada bulunur”²⁹ atasözüne de atıf yaparak “Adalet erdem bir parçası değil bütünüdür”³⁰ demek suretiyle adalet ile erdem arasındaki sıkı ilişkiyi ortaya koymaya çalışmıştır. Bu anlamda adalet diğer karakter erdemleriyle kusursuz bir ilişki içerisinde olup bu erdemleri gerçekleştiren insan adil bir insan olacaktır. Buna göre genel adalet soyut, *phronesis*’in ilişkin olduğu tikel adalet ise eşitlik ve eşitsizliklerin olduğu daha somut ve ölçülebilir bir duruma ilişkindir ve bu anlamda polis’e içkindir. Aynı açıklamayı Aristoteles’in *Nikomakhos*’a Etik’in VI. kitabında doğal adaletle (değişmez, evrensel ve her yerde uygulanabilir) konvansiyonel adalet (toplumlararası değişen) arasında yaptığı ayırım için de söyleyebiliriz.³¹ Kuşkusuz *phronesis* polis’e ilişkin konvansiyonel adalet üzerinde duracaktır. Ancak onun bir pratik bilgelik hali olarak doğal adaletten uzak olduğu da söylenemez.

Alışkanlık (Ethos)

Aristoteles’in karakter erdemleriyle düşünce erdemleri arasında yaptığı ayırmada alışkanlık (*ethos*; habit) karakter erdemleri arasında yer alır. Buna göre verili bir durumda doğru olanı görmek tecrübe yanında alışkanlıkla da ilgili bir şeydir. Bir kimse iyi hüküm verme konusunda yetkin bir pratiğe sahip olmalıdır. Ancak Aristoteles’in bakışında bu yolla elde edilen alışkanlık etik sezgi (ethical intuition) ve somut olayla birebir karşılaşma gibi unsurların yerine geçemez. Aynı şekilde alışkanlık somut ve tikel üzerinde düşünmeyi (deliberation) de ortadan kaldırmaz. Aksi durum erdem ile logos arasındaki bağı sona erdirirdi. Bu ise sorumluluk olasığını elimine ederdi. Oysa ki Aristoteles erdemi her zaman sorumlulukla birlikte ele almaktadır. Üzerinde düşünülmüş bir seçime yönelen erdem hiçbir zaman düşünülmmeden yapılan bir alışkanlık haline gelemesin.³² Üzerinde düşünme ve seçme erdem açısından belirleyici önemdedirler. O açıdan *phronesis* yönünden önemleri de açıktır. Çünkü bunlar logosla çevrelenmiştir ve insanın sonlu dünyasının içinde yer alırlar. Üzerinde düşünme (deliberation) yoluyla yargılayan ile yargılanan arasındaki ilişki her seferinde yeniden müzakere edilmelidir. Bu ise zaman alır. Çünkü her somut duruma ilişkin özellikler, belirsizlikler ve tarihsel tecrübeler doğru seçim

28 *Ibid*, s:90

29 *Ibid*, s:92

30 *Ibid*, s:93

31 Aristotle; *Nicomachean Ethics*, sec.1134b.

32 Long;“The ontological reappropriation of phronesis” , s: 52.

için kafa yormayı gerektirir.³³ Görüldüğü üzere phronesis tıpkı sophia gibi bir düşünce erdemi olmakla birlikte ondan farklı olarak karakter erdemleri (etik) ve alışkanlık (ethos)'la çok yakın ilişki içerisinde.

Aristoteles'te Pratik Akıl Yürütme

Aristoteles'e göre öğrenmek zorunda olduğumuz bir şeyi öncelikle uygulayarak öğreniriz. Buna göre, "ılımlı davranarak ılımlılığı, cesur davranarak cesareti, adaleli davranarak adil olmayı öğreniriz."³⁴ Bu manada karakterimizin niteliği onu teşkil eden unsurlara ilişkin davranışlarımız sonucu ortaya çıkar.³⁵ Aristoteles bunu alışkanlık olarak görmekte ve erdem öğrencisinin ahlaki erdeme dayalı bir mizaç (hexis)³⁶ kazanmak veya onu karakterinin bir parçası haline getirmek (ethos) için erdemli davranışa alışması (habituation) gerektiğini söylemektedir.³⁷ Fakat Aristoteles'e göre bu akılsızca başkalarının yaptığını tekrardan çok zihnin bu yönde eğitilmesiyle olabilecek bir şeydir. Ancak böylelikle kişi özel durumun ne olduğunu, hangi erdemli davranışı gerektirdiğini bilir. Bu anlamda erdemle pratik akıl yürütme arasında da iki yönlü bir ilişki vardır. Birisi olmadan diğeri olmaz. Bu noktada şu hususu da vurgulamakta yarar var ki; Aristoteles'te pratik akıl yürütme sadece sonuca yönelik araç-

lara dair bir kavrama değil, hem sonuca ilişkin araçları hem de sonucun kendisini öngörmeyi ve anlamayı içerir.³⁸

Aristoteles'in pratik akıl yürütmesi hem sezgisel akıl yürütmeyi (*nous*) hem de pratik bilgeliği (*phronesis*) içerir. Aynı şey olmasalar da bu ikisi birbiriyle yakından ilgilidir. Burada *nous* kişinin deneyimleriyle beslenen eylemlerine ilişkindir. Bu tikel duruma ilişkin kimi zaman deneyimden gelen bir entelektüel öngörü ve sezgi halidir. Bu durum her ne kadar bir yargılama içerse de pratik bilgeliğe (*phronesis*) dayalı bir yargılama biçimi değildir. Çünkü bu sonucusu en karmaşık, çeşitli ve bir o kadar belirsiz durumlarda o özel durumun hangi çözümünün en iyi çözüm olduğunu bilmeyi gerektirir. Esasen Aristoteles'te pratik bilgelik ne tür şeylerin 'iyi yaşam'a ilişkin olduğunu bilmeyi de içerir.³⁹ Yine Aristoteles'e göre *euboulia*, yani bir şey üzerinde enikonu düşünme yetisindeki mükemmellik de pratik bilgeliğin (*phronesis*) özelliklerinden birisidir ve bu yönüyle (doğru) sonuca götürmenin ne olduğunu kavramaya ilişkin doğru yargılamadır.⁴⁰ *Phronimos* (*phronesis* sahibi) evrenseller hakkında da etraflıca düşünebilendir. Yani nasıl bir yaşam sürdürmek istediğini bilir ve iyi yaşamın bilgisine sahiptir.

33 Ibid, s: 52.

34 Aristotle; *Nicomachean Ethics*, sec. 2.1 1103b 30.

35 Ibid, sec.2.1 1103b20.

36 Ibid, sec.6.7 1141b8-18.

37 Ibid, sec.1103b 15-25.

38 Bu konuda bkz.Nussbaum, Martha Craven; "Practical Syllogisms and Practical Science", in Aristotle's *DeMotu Animalium, Text with Translations, Commentary, and Interpretative Essays*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1998, pp.165-220.

39 Aristotle; *Nicomachean Ethics*, sec. 6.5 1140a25-30.

40 Ibid, sec. 6.7 1142b 10-25.

MacIntyre haklı olarak Aristoteles düşüncesinde bir kimsenin pratik bir akıl yürütme yetisine sahip olmaksızın adil olamayacağını belirtmektedir. Yani *dikaiosune*⁴¹ *phronesis* olmaksızın gerçekleşmeyecektir. Aynı şekilde bir kimse adil olmaksızın pratik rasyonaliteye de sahip olmayacaktır.⁴² Kuşkusuz rasyonalite ve adalet anlayışı kendine özgü değer, kurum ve inançlarıyla politik bir toplumda şekillenip vücut bulacaktır. Bu ise MacIntyre'in deyişiyle rasyonalite konusundaki modern düşüncelere ters olduğu kadar⁴³ adaletle ilişkin modern yaklaşımlarla da çatışan unsurlar içermektedir.

Karakter ve Phronesis

Nikomakhos'a Etik adlı kitabında Aristoteles pratik kavrama/bilgelik (*phronesis*) ile karakter arasındaki bağlantıdan da söz etmektedir. *Phronesis* doğru eylemde bulunmamız için gereklidir ve ona göre erdem (*arete*)'siz bir *phronesis* olamaz.⁴⁴ Fakat aynı şekilde *phronesis* olmadan da bir *arete* olmayacaktır. Politika adlı eserinde Aristoteles eylemleri *arete* ve *phronesis* tarafından beslenen kişinin biyolojik olarak var olan kapasitelerini geliştireceğini iddia etmektedir. Aksi durumda bu kapasiteler adaletsizliğe hizmet eder bir tarzda da gelişme gösterebilirler. Bu bağlamda sadece polis'te bulabileceğimiz hukuk ve adaletten yoksun bir kişinin kapasiteleri ve nite-

likleri adaletsizliğe hizmet eder bir şekilde gelişme gösterecektir. Sonuç olarak sadece *dikaiosune* için değil *arete* ve *phronesis* için de 'polis' zorunlu bir şeydir.⁴⁵

Phronesis ve Yargılama

Öncelikle şu hususu belirtelim ki, Aristoteles'te adalet hem bir erdem olarak hem de sosyal yaşama ilişkin bir düzen olarak ancak spesifik bir politik toplum içerisinde gerçekleşebilir. Bu açıdan bakıldığında her polis'in kendine özgü bir adalet anlayışı olup, bir polis'e ilişkin adalet anlayışı polis'in dışına çıkıldığında bir anlam ifade etmemektedir. Her polis'in *telos*'u (amacı) da kendi 'iyi' ve 'iyi'lerini gerçekleştirmektir ki bu yolda o polis'e ilişkin adalet erdeminin pratik uygulamasının da çok önemli bir payı vardır. Bir kişi ancak bir polis'in üyesi olarak ve ona ilişkin iyi ve adalet anlayışlarını tecrübe edip yaşayarak o toplumun iyi'sinin ve adalet anlayışının ne olduğuna ilişkin bir fikir sahibi olabilir. Bu bağlamda Aristoteles'e göre bir kimse pratik bir akıl yürütme olmaksızın adil olmayacaktır. Yani *dikaiosune* her halükarda *phronesis*'i gerektirmektedir.⁴⁶

Aristoteles'e göre diğer erdemler gibi adalet erdemi de *phronesis* olmaksızın gerçekleştirilemez. Adil olana ilişkin doğrular iyi'ye ilişkin doğruların bir alt türüdür. İşte bu doğruları eylem halinde iken içermek ve

41 Eski Yunanca adalet ve doğruluk anlamlarında kullanılan bir terim.

42 MacIntyre, Alasdair; *Whose justice, Which Rationality?* University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana, 1998 s:123.

43 Ibid, s: 123.

44 Aristotle; *Nicomachean Ethics*, sec. 1144b 15-25.1145a 35.

45 Aristoteles; *Politics*, s:2-5.

46 MacIntyre; *Whose justice, Which Rationality?* s: 123.

somut olayda gerçekleştirmek *phronesis*'in yapabileceği bir şeydir. Somut bir olayda *phronesis*'in uygulanması bu somut durumun neden bazı erdemleri gerektirdiğini veya somut olayda adaletin özel bir uygulamasına ihtiyaç duyulduğunu ve bunu yapmanın doğru birşey olduğunu anlamamızı sağlar.⁴⁷ Neye göre doğru bir şey? Tabi ki polis'in 'iyi'sine ve 'en iyi'sine göre. *Phronesis* sahibi kişi (*phronimos*)'nin yargılama ve eylemleri 'iyi' ve 'en iyi'ye ilişkin yeterli bir kavrayışı da talep edecektir.⁴⁸ Bir başka deyişle, *phronimos* içinde yaşadığı politik topluma ilişkin iyi'nin, iyiler'in ve hatta en iyi'nin ne olduğuna ilişkin de bir idrak ve kavrayışa sahip olmalıdır. Bir görüşe göre, Aristoteles'in *phronesis* kavramı bize insanın ya da insan gruplarının adaletle ilişkili zaman ve mekândan bağımsız ev-

rensel ilkeler peşinde koşmak yerine, kendi toplumlarının özelliklerinden ve farklılıklarından kaynaklanan bir yaşam deneyimi ışığında adaletli bir toplum kurmak peşinde koşmaları gerektiğini söylemektedir.⁴⁹

Aristoteles'in görüşünce spesifik bir uyumsuzluğu çözen bir yargıç mevcut mevzuatta o uyumsuzluğu çözecek açık bir hüküm bulamayacağı gibi o konuda hiçbir hükme de rastlamayabilir. İşte bu durumda yargıç, tıpkı yasa koyucunun yaptığı gibi *phronesis*'e yani pratik bilgeliğe ve rasyoneliteye başvuracaktır.⁵⁰ Kurala dayalı olmayan bu yargılamayı Aristoteles makul yargılama, *epieikeia*, Aristoteles için yaşamda *phronesis*'in kullanıldığı her yerde *epieikeia* gerekli olan bir şeydir. Aristoteles ayrıca *epieikeia*'nın bazen somut olaya

47 Ibid, s: 116. Aristoteles'in siyaset felsefesinde insanı mutlu kılacak en üstün iyi (*eudaimonia*)'nın merkezi bir yeri vardır. Buna göre Aristoteles'te iyiye ilişkin doğrularla erdem (virtüe) ve pratik bilgelik (*phronesis*)'e ilişkin doğrular birbirleriyle oldukça yakın bir ilişki içerisindedirler. (Aristotle, *Nichomachean Ethics*, sec.1144b 5-35, 1145a 5-10).

48 MacIntyre; *Whose justice, Which Rationality?* s: 118.

49 Özlem, Doğan; "Adalet ve Görelilik", *Kavram ve Düşünce Tarihi Çalışmaları*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2006, s:88.

50 Aristoteles Nikomakhos'a Etik'te pratik bilgelik (*phronesis*)'ten söz ederken politik bilgelik (*political wisdom*) ile pratik bilgeliğin aynı karakteristiğe sahip olduğunu, ancak bunların asli unsurlarının aynı olmadığını belirtmektedir. Aristoteles'e göre, polis'e ilişkin iki tür pratik bilgelik vardır. Aristoteles, bunlardan yasama sanatına ilişkin olanın pratik bilgelik olarak en üst ve kapsayıcı olan olduğunu, polis'e ilişkin diğer pratik bilgeliğin ise tikel (münferit) durumlara dair olup, 'eylem' ve 'eni konu düşünme ve müzakere' (*deliberation*)'yle alakalı bulunduğunu, bu son durumun her halükarda her iki bilgelik için ortak olduğunu belirtmektedir. Tüm bunlar politik bilgeliğe dahildir. Aristoteles, polis'ten ayrı olarak bir de kişinin kendisiyle alakalı bilgelik hali olduğunu belirtmektedir ki bu da pratik bilgelikdir. Böylece, *phronesis* bilgisi sadece kişinin kendisiyle ilgili olarak değil, ev yönetimi, yasama ve politikayı içeren geniş bir alanda kullanılmaktadır. Aristoteles politikayı da eni konu düşünme/tartışmaya ilişkin politika (*delibeative politics*) ve yargı politikası (*judicial politics*) olarak ayırmaktadır. İşte *phronesis* sahibi yargıç (*phronimos*) da tüm bu ayırmalar bağlamında bir anlam ifade etmektedir (*Nichomachean Ethics*, sec.1141b 25).

bir kuralın uygulanmasında ortaya çıkacak adaletsizlikleri gidermek için de kullanıldığını belirtmektedir; ki bize hakkaniyet olarak çevrilen *epieikeia*'nın bu uygulamasıdır.⁵¹

Phronesis'in aynı zamanda kavradığı dünyanın bir parçası olması olgusu Türkçeye hakkaniyet olarak çevirdiğimiz ancak ondan daha geniş bir manada 'makul yargılama' diye bileceğimiz ve *synesis* (yargılamaya ilişkin entelektüel kapasite) ile yakın bağı olan *epieikeia* kavramının da bir sonucudur. Aristoteles hakkaniyeti *phronesis* etkinliğine dahil ederek *phronesis*'in birlikte hareket ettiği genel yasaların bu genelliklerine ilişkin otoritelerini çok ciddi ve eleştirel bir şekilde sorgulamıştır. Aslında Aristoteles şunu görmüştür; *phronimos* (*phronesis* sahibi kişi) mutlak, yanılmaz ve sonsuz ilkelerle değil; tesadüfi, sonlu ve 'hatalı olabilecek' ilkelerle yol alır.⁵² Esasen, Nussbaum'un belirttiği gibi, bütün pratik bilgi içeriğe ilişkindir ve eldeki somut duruma ilişkin öznellikler, belirsizlikler ve tesadüfler sonuçta ilkelere baskın gelir.⁵³ O nedenle Aristoteles'e göre bazen genele ilişkin bilgi sahibi olmayan biri pratikte çok daha fazla etkindir. Ancak ona göre *phronesis* sadece özelin değil genelin de bilgisini gerektirir. Ancak ilk tür bilgi

phronesis için her zaman daha önemlidir.⁵⁴ *Phronesis*'e dayalı bir yargılama somut durumu yargılayanın sadece o somut durumu çevreleyen tarihsel, etik ve politik gerçeklikleri eleştirel bir şekilde dikkate almasını değil, Gadameri yorumlayan Richard Bernstein'in 'mümkün kılan önyargılar' (*enabling prejudice*) olarak nitelendirdiği hususları da tanımalarını gerektirir. Bütün yargılamaların 'kör' ve 'mümkün kılan' önyargılar içerdiği gerçekliğini kabul etmek, kendi gelişiminin hem içsel hem de dışsal durumlarını eleştirel bir şekilde ele alacak bir bilgi türünün gelişmesine yönelik çabanın da aciliyetini göstermektedir. Buna göre, kendine yönelik ve kendi kendisine eleştirel bakabilen *phronesis* monolojik değil dialektik bir bilgi ve ona dayalı kavrayıştır. Bir başka ifade ile *phronesis* hem 'yargılamaya ilişkin entelektüel bir kapasite' (*synesis*)'yi, hem de teorik yargılama ile onun üzerinde yükseldiği eylem arasındaki boşluğu giderme kapasitesi ve zorunluluğunu ifade etmektedir. Buna karşın *phronesis* etkinliği bu boşluğu giderici mekanik bir uyarılama olarak da anlaşılmalı, onun Aristoteles açısından bir düşünce erdemi olarak nitelendirildiği ve böylece entelektüel bir faaliyet içerdiği görülmelidir.⁵⁵ *Phronesis*'in dialektik olarak nitelendirilmesi onun sadece somut duru-

51 Aristoteles; *Nicomachean Ethics*, sec.1137b11-24. Yukarıda da belirtildiği gibi Aristoteles'in *epieikeia* kavramı somut olaya ilişkin açık bir kural olmadığı ya da hiç kural bulunmadığı hallerde de uygulama alanı bulmaktadır. Bu yön göz önünde bulundurulduğunda *epieikeia* kavramını, kuralın doğrudan uygulanması halinde ortaya çıkacak adaletsizlikleri giderme anlamında hakkaniyet olarak çevirisi de korunmakla birlikte, MacIntyre'in belirttiği gibi kuralın belirsiz olması ya da hiç kural bulunmaması hallerini de içeren geniş bir manada 'makul yargılama' olarak çevirmek daha doğru olacaktır kanaatindeyim.

52 Ibid, s:47.

53 Kessels, P.A.M, Korthagen, Fred A.J.; "The Relationship between Theory and Practice, Back to the Classics", *Educational Researchers*, Vol. 25, No. 3 (Apr., 1996), pp.17-22, s:19.

54 Aristotle; *Nicomachean Ethics*, sec. 1141a-b

55 Long; "The ontological reappropriation of phronesis ", s.45.

ma ilişkin olanları dinlemesi olarak değil, somut durumun asla yalnızca *phronesis* etkinliğinin sübjektif yargısı tarafından belirlenmediğinin de kabulünü gerektirir. Yargılamaya ilişkin entelektüel kapasite evrensel gerçekliğe ilişkin bilginin (*sophia*) kavranması gibi bir şey değildir. O kanılar (*doksa*) ile ilişki içinde olma zorunluluğudur.⁵⁶ Yani *phronesis* çıplak hakikatler değil kanılarla dolu bir dünyanın parçası olarak somut olayın somutluğunu idrak etmeye çalışmaktadır.

Aristoteles yasaların (*nomos*) doğaları gereği genel ve evrensel olduğundan söz etmiştir.⁵⁷ Ancak aynı zamanda adaletin gereği normların ve kuralların ötesine gitmeyi de zorunlu kılmaktadır. Nitekim Aristoteles bunun için *phronesis* ve ona ilişkin makul yargılama (*epieikeia*) kavramlarını ileri sürmüştür. Burada hata yasada ya da onu koyanda değildir. Bu anlamda yasanın kendisi de yanlışlanmış olmaz. Yasa genel bir ilke gibi açıklanmak durumundadır. Ancak somut olayın özellikleri ve incelikleri de kendisine özgüdür. Buna göre bir idraki bilgi (perceptual knowledge) olan *phronesis* kuralı sadece bir yol gösterici, bir özet olarak kullanır. Pratik bilgelik sahibi içinde bulunduğu dünyada yerleşiktir ve onun üzerine çıkmaya çalışmaz. Nitekim Rafael'in ünlü Atina Okulu freskosunun ortasında yer alan Platon yukarıyı gösterirken yanında yer alan öğrencisi Aristoteles aşağıyı göstermiştir.⁵⁸

Phronesis'e ilişkin olarak Aristoteles *synesis* (yargılamaya ilişkin entelektüel kapasite) ve makul yargılama (*epieikeia*) kavramlarının yanında yine bunlarla ilişkili olarak *syngnome* (affetme) kavramından söz etmektedir. Aristoteles'e göre biz somut olay karşısında affedebildiğimiz ölçüde adilizdir. Bir anlamda somut olayda adil bir sonuca ulaşabilmek için affetme hakkaniyetle de birlikte düşünülmektedir. Esasen Aristoteles affediciliği *phronesis* kavramına dahil ederek *phronesis*'e dayalı yargılamanın hatalı olabileceği hususunu da kabul etmektedir. Böylesi bir tanıma kuşkusuz *sophia* (teorik bilgelik) için saçma bir şey olurdu. Çünkü *sophianous* yoluyla mutlak gerçekliğe ulaşma anlamında yanılmaz bir şeydir. Yanılmanın olmadığı yerde affedicilik gibi bir haslete sahip olmak da gerekmez. Bu açıdan affedicilik ya da bağışlama doksa (kanı) alanında hareket eden ve başka türlü de olabilecek şeylere ilişkin *phronesis* için kaçınılmaz bir şeydir. *Phronesis*'in bağışlamayı içerdiğini belirtirken esasen Aristoteles onun dialojik karakterini bir kez daha vurgulamaktadır. Çünkü, Hannah Arend'in de belirttiği gibi, kimse kendi kendisini affedemez.⁵⁹ Yargılamaya ilişkin entelektüel kapasite (*synesis*), makul yargılama ve hakkaniyet (*epieikeia*) ve yargılayıcı mutlak adaleti sağlayacağı yönündeki yanılıcı bir düşünceden alıkoyan affetme (*syngnome*) *phronesis*'in dialojik boyutunun birer unsurlarıdır.⁶⁰

56 Ibid, s:46.

57 Aristotle, *Nicomachean Ethics*, 1135a6-37b14.

58 Long; "The ontological reappropriation of phronesis ", s: 20.

59 Ibid, s: 47. (Hannah Arend'in konuya ilişkin görüşleri için bkz *The Human Condition*, University of Chicago Press, Chicago, 1958, s: 237; Long; ibid s: 58'den aktarım).

60 Ibid, s: 47.

Yeniden Çeviri Problemi

Tüm bu anlam içerikleriyle *phronesis*'in modern olmayan bir düşünüş ve bakışın ortaya koyduğu bir fenomen olduğu açıktır. Bu manada *phronesis*'in günümüze pratik bilgelik (practical wisdom), sağduyu (prudence) veya yargılama (judgement) olarak çevirisi her bir çeviri için bir takım yanlış manalandırmaları da kaçınılmaz olarak beraberinde getirme riskini taşımaktadır. Antik metinlerde yer alan bazı kavramların modern herhangi bir dile çevirisinde sorunlarla karşılaştığımız malumdur. Bu durum esasen kavramların ve toplumsal deneyimlerin tarihsellikleri göz önünde bulundurulduğunda da kaçınmayacağımız ve muhtemelen aşamayacağımız bir hermeneütik engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında sahip olduğumuz felsefe ve weltanschauung (dünya görüşü)'lar da antik bir kavramı anlamlandırmamızı farklılaştırabilmektedir. Şunu unutmamamız gerekiyor; Aristoteles'in erdem temelli felsefesinde *phronesis* her şeyden önce ve önde gelen bir erdemi vurgulamakta, bu bağlamda onun varlığı aynı zamanda Aristoteles için aklın ve muhakeme gücünün de mükemmelliğine işaret etmektedir. Bunun dışında Batı düşüncesinde esasen birçok yönüyle *phronesis* kavramının tarihsel mirasçısı *prudentia* gibi durmaktadır.⁶¹ Yine, Aristoteles'i Latince çevirisinden okuyan

Thomas Aquinas Grek *phronesis*'in çevirisi olarak karşısında *prudentia*'yı bulmuştur. Çağdaş hukuk filozoflarından John Finnis de Aquinas'ta yer alan bu *prudentia* (sağduyu, öngörü) kavramını doğal hukuk temelli kuramının temel taşlarından birisi yapmıştır. Ancak *prudentia*, Aristoteles'teki *phronesis* terimini anlamak için oldukça yetersiz ve bizi yanlışlara sevk edebilecek bir terimdir.

Phronimos ve Modern Yargıç

İşte Aristoteles felsefesindeki *phronesis* kavramının yukarıda belirttiğimiz tüm özellikleri modern normun formel, rasyonel⁶², soyut, genel ve nesnel yapısıyla ve bu yapının beraberinde getirdiği modern hukukçunun ve özellikle yargıcın normun uygulanması aşamasındaki nesnel, nötr, duygusuz ve ilgisiz ideal konumuyla da önemli ölçüde çatışacaktır. Aristotelesçi anlamda *phronesis*'e sahip bir yargıç önüne gelen tikel meselede sadece soyut normun duygusuz, angaje olmayan, nesnel ve makinevari bir uygulamacısı olmaktan öte giden, tarafların durumunu gören, onların tikeline ilişkin içinde yaşadığı politik toplumun ona sağlamış olduğu bir *phronesis*'e sahip, bu yolla somut sorunla empati kurabilen bir işleve sahip olmak durumundadır. Bu durumda yargıcın tikel olanı içselleştirmesi gerekir ki bu ona *phronesis* tarafından kazandırılan bir şeydir. Esasen yargıcın

61 Bu konuda bkz., Olav Eikeland; *The Ways of Aristotle: Aristotelian Phronesis, Aristotelian Philosophy of Dialogue, and Action Research* (Studien Zur Berufs- Und Weiterbildung - Studies in Vocational and Continuing Education), Peter Lang AG, Internationaler Verlag der Wissenschaften; 1 edition May 16, 2008.

62 Burada rasyonel derken daha çok neden- sonuç ilişkilerine dayalı modern zamanların hegemonik enstrümental rasyonalitesini kastediyoruz. Kuşkusuz Aristoteles için de yasa koyuculukta rasyonalite merkezi bir öneme sahiptir; ancak bu rasyonalite farklı ve çok daha kapsamlı bir zihinsel/düşünsel faaliyete tekabül etmektedir kanaatindeyim.

yapması gereken taraflardan herhangi birisinin özel çıkarlarıyla, değerleriyle ya da bakış açısıyla olaya bakmak değildir. Bu anlamda kendisini taraflardan ve olaydan soyutlayıp ayıracaktır (detachment). Ancak imajinatif bir tanıma (identification), sempati ve merhamet duygusuna sahip hakim, Kronman'ın deyişiyle imajinatif bir empati ile tikel soruna yaklaşacaktır.⁶³ Hakim aynı zamanda her iki tarafın da çıkarlarına, değerlerine ve bakış açılarına vakıf bir biçimde, içinde yaşadığı politik toplumun adalet anlayışının o özel olayda nasıl tecelli edeceğine ilişkin de bir karar vericidir. Bu anlamda hâkim dâhil olduğu politik toplumun yazılı olmayan siyasal, moral ve hukuki ilkelerini ve yargılamaya ilişkin yerleşik kural ve kurumlarını bilen birisi olarak Dworkin'in Herkül hâkimine benzer bir hâkimdir. Ancak burada *phronesis*'e sahip ideal hâkimin durumu bir paradoksu da kaçınılmaz olarak içinde barındıracaktır. O somut (tikel) sorunu çözerken o sorundan bir anlamda kendisini soyutlayıp ayıracak (detachment), diğer yandan da pratik bilgelik (*phronesis*) temelli bir imajinatif empati ile somut olaya yaklaşması anlamında da tikel sorunun merkezine yerleşecektir.

Burada şu hususu yeniden belirtmek gerekmektedir; Aristotelesçi bağlamda düşündüğümüzde pratik bilgelik (*phronesis*) bir düşünce erdemi olarak zihinsel bir beceri olmanın yanında içinde yaşadığı toplumun ethos'u ile de yakından ilgilidir ve

onun ayrılmaz bir parçasıdır. Bu anlamda Dworkin'in Herkül yargıcı daha çok epistemolojik bir soruna tekabül ederken buradaki Yargıcın konumu bunun yanında ontolojik bir meseleye de işaret etmektedir.⁶⁴

Bilindiği üzere Ronald Dworkin bir yandan pozitivistlerin hukuk ve ahlakı katı bir surette ayırmasına karşı çıkarken, diğer yandan da pozitivist bakış açısının yargıcı mekanik bir şekilde genel ve soyut normu tündengelim yöntemiyle olaya uygulayan insanlar olarak görmesini de eleştirir. Ona göre hukuk sadece kurallardan oluşmaktadır ve içinde yaşanan spesifik politik toplumun siyasi, moral ve hukuki değer ve ilkeleri de hukukun o toplumda oluşmasında etkin bir rol oynarlar. O nedenle Dworkin, Herkül adını verdiği hayali bir yargıçtan hareketle bu yargıcın içinde yaşadığı topluma ilişkin temel hukuk, siyaset ve ahlak ilkelerini içeren teorik bir bakışla somut olayı çözeceğini iddia etmektedir. Kuşkusuz bu ilkeler o topluma ilişkin belirtilen alanlarda yapılan bir araştırmanın sonucunda ortaya konulacaktır. Bunlar yazılı olmasa da o toplumun hukukunun bir parçasıdır. Buna göre, Herkül yargıç bir grup romancı tarafından yazılan bir romanın bölümlerinden birisini yazan bir yazar gibidir. Kendi bölümünü yazarken önce "uygunluk" açısından kendi yazdığı bölümle diğer bölümlerin ilişkisini kuracak ve bu nedenle önceki bölümleri okuyup yorumlayacak, diğer yandan da yazarken

63 Bu konuda bkz. Kronman, Anthony T; "Practical Wisdom and Professional Character", *Social Phil. & Pol'y*, 1986, pp. 203-221.

64 Bu nokta belki de Aristoteles'teki *phronesis* kavramına en çok yaklaştığımız noktalardan birisidir. Bu anlamda pratik bilgelige sahip ve tikel sorundan bir yandan kendisini soyutlayıp ayırırken diğer taraftan onunla imajinatif bir empati kurabilen yargıç erdemli bir yargıçtır.

romanın “bütünlüğünü” sağlayacaktır.⁶⁵ Bunu gerçekleştiren yargıç rasyonel bir yargıç da olsa Aristoteles’in *phronesis* sahibi (*phronimos*) yargıcından farklı olarak yaşadığı topluma ilişkin hukuk ilkelerini epistemolojik bir temelde araştırır ve bulur. Onun için bu faaliyet her şeye rağmen teorik bir faaliyettir. Herkül yargıcın *phronimos* gibi o politik topluma ilişkin bir mizaç (*hexis*) ve karakter (*ethos*) geliştirmesi gerekmez. Yani Dworkin soruna ontolojik bir zeminde yaklaşmamaktadır. O nedenle, örneğin yabancı bir topluma gidip orada hukuk eğitimi alan birisi Dworkin’in realist olduğu kadar doğal hukukçu, hatta kimi açılardan pozitivist özellikleri de bulunan teorisi uyarınca, belirtilen araştırmaları yapıp o toplumun yazılı olmayan hukuk ilkelerini tespit edebiliyorsa orada yargıç olabilecektir. Kanımca Aristoteles’in *phronesis*’ine sahip bir yargıcın doğup yaşadığı toplum dışında yargıçlık yapması, aranan nitelikler göz önünde bulundurulduğunda oldukça güçtür. *Phronimos* sahibi yargıç içinde yaşadığı politik topluma ilişkin yazılı olmayan hukuk ilkelerini bilmenin ötesinde onları aynı zamanda içselleştirmiş

birisidir. Yine bu yargıç *phronesis*’i temel alan enine boyuna bir düşünme faaliyetinde (deliberation) de bulunacak ve somut olaya yaklaşırken o olayla empati kurabilecek, o topluma özgü mizaç ve karakter özelliklerine de sahip olacaktır. Bu yargıç (*phronimos*) tikele ait adaleti dağıtırken artık kurgusal bir tarafsızlık ve nesnellikle hareket etmesi gereken gözleri bağlı Themis değil, bizatihi gözleri açık olması gereken de bir Themistir.⁶⁶

Fakat burada göz önünde tutmamız gereken önemli hususlardan birisi de modern toplumun ve onun dayandığı ulus devletin antik Polis’e göre sınıfsal ve kültürel anlamda çok daha karmaşık entite oluşudur. Bu manada, tikel olayı çözecek yargıcın (*phronimos*) imajinatif tanınması ve empati (ve sempati) kurması çok daha zorlu bir çabayı gerektirecektir. İşte burada Gadamer’in hermenötüğü bize yol gösterici olabilir düşüncesindeyim.

Hermenötik ve Modern Yargılama

Gadamer’e göre geç Roma hukuk bilimi *sophia*’nın teorik idealinden çok *phronesis*’in pratik idealine daha yakın

65 Işıktaç, Yasemin; *Hukuk Felsefesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2010, s: 360-363.

66 Bu noktada bir yönüyle benim de katıldığım bir görüş Themis’in Batı adalet tarihinde gözlerinin bağlanması XV.yy’da burjuva kamusal alanının ortaya çıkışıyla gerçekleşen bir dönüşüm olduğunu, burjuvazinin sınıf farklılıklarının belirgin olduğu, temel hak ve özgürlüklerin henüz tanınmadığı ve politik gücün soyluların ve kilisenin elinde bulunduğu bir sosyo-politik ortamda gözleri bağlı bir Themis’e ihtiyaç duyduğunu iddia etmektedir. Feodal düzenin özel alanının ve feodal ilişkilerinin yerini almaya başlayan kamusal alan, yeni kentler, seküler burjuva kültürünün erken modern zamanlarda böylesi bir tarafsızlığa ihtiyaç duyması güçlü bir ihtimaldir. Ancak konunun dini, mitolojik, ikonolojik ve kültürel diğer boyutlarını da bu değişimde dikkate almak gerekmektedir. Yani ilgili husus sanıldığından daha karmaşıktır. Bu konuda bkz (Martin, Jay; “Must Justice Be Blind, The Challenge of Images to the Law” in *Law and Image*, ed by Costas Douzinas and Lynda Nead, University of Chicago Press, Chicago, 2012 pp. 268, s 19-35).

olan hukuk sanatı ve pratiğine karşıt olarak gelişmiştir.⁶⁷ Buna göre, *phronesis* başka tür bir bilgidir ve somut duruma yöneliktir. Bu bilgi somut duruma ilişkin koşulları sonsuz çeşitlilikleri içinde kavramalıdır. Gadamer'e göre Aristoteles'in teorik bilgi ile pratik bilgi arasında yaptığı ayırım evrensel ilke temelli bilme ile somut bilgi arasındaki ayırimdan başka bir şeydir. Bu ayırım muhakeme dediğimiz bireysel bir olayı evrensel bir kategori altına yerleştirmek de değildir. Somut bir durumun kavranıp moral sınırların içine alınması, bir kimsenin doğru sonuca ulaşmak için takip ettiği ve evrensel altında verilen amacın ihtiva edilmesini gerektirmektedir.⁶⁸ Bu ise moral varlığın iradesinin ön yönelimini gerektirir. Bunun için Aristoteles *phronesis*'i bir düşünce erdemi olarak görmüştür. Ona göre bu sadece bir kapasite (*dunamis*) değil, moral varlığa ilişkin etik erdemlerin tümü olmadan ortaya çıkamayacak bir kararlılık halidir; ki moral erdemler de ancak *phronesis* ile tamamlanabilecektir. *Phronesis* somut durumda ne yapılması ve ne yapılmaması gerektiğini anlamamızı sağlayacak bir erdem olmasına karşın, basit bir pratik akıl ve genel anlamda zekaya dair bir şey de değildir. Bu ayırım neyin uygun ve neyin uygun olmadığını içeren bir şey olduğundan ahlaki bir davranışı baştan

varsayar ve bu ayırımı yapmanın kendisi de ahlaki davranışın gelişimini sağlar.⁶⁹

Yine Gadamer Kant'ın *The Critique of Judgement* (Yargı Gücünün Eleştirisi) eserinde, özel olanı (partiküler) bir evrensel altına yerleştiren belirleyici yargılama (determinative judgement) ile eldeki özel için evrensel bir kavram arayışındaki tefekkürü yargılama (reflective judgement) arasındaki ayrıma dikkat çekmektedir. Nitekim Hegel Kantçı bu ayrıma karşı çıkmış ve yargılamanın her ikisini de içerdiğini belirtmiştir. Partikülerin altında yer aldığı evrenselin kendisiyine partiküler yoluyla belirlenmektedir. Buna göre yasanın legal anlamı hüküm verme (adjudication) ile ortaya çıkacaktır. Aynı şekilde yasanın evrenselliği somut olayın somutluğu ile belirlenecektir. Nitekim aynı noktadan hareketle Aristoteles Platoncu iyi kavramının içinin boş olduğunu belirtmiştir.⁷⁰

Gadamer'e göre hermenötik eylem ancak *phronesis* yoluyla mümkündür. Yani yorum dediğimiz şey hem teorik hem de pratik bir aktivitedir. Bu yolla bilme tercüme etmedir ve tercüme de etik bir faaliyettir. Burada önemli olan otantik *praxis*'i, yani etik eylemi *poiesis*'ten yani yapmadan -üretmeden, yani *techne* bilgisi yoluyla ortaya koymadan ayırmadır. Bu

67 Gadamer, Hans Georg; *Truth and Method*, s: 18. Gadamer Aristoteles'in teorik bilgi (*episteme*) ve *phronesis*'in dayandığı moral/ pratik bilgi arasındaki ayrıma vurgu yaptıktan sonra çağdaş insan bilimleri hermenötüğünün teorik bilgiden çok moral/pratik bilgiye yakın olduğunu belirtmekte, bunları moral bilimler olarak adlandırmaktadır. Bu bilimlerin nesnesi insan ve insanın kendisine ilişkin bilgisidir. Bir kimse kendisini ancak eyleyen (acting) birisi olarak bilebilir. Bu tür bilgi olanı ortaya koymaya çalışmaz. Aksine eyleyen varlığa ilişkin bilgi her zaman aynı olmaya ve farklı olabileceği ilişkin bilgidir. Bu bilginin amacı kişinin kendi davranışını yönetmektir. (Gadamer, ibid s: 311).

68 Gadamer; *Truth and Method*, s: 19.

69 Ibid, s: 20.

70 Gadamer; ibid, s:561.

nedenle- *phronesis*'te ya da otantik eylemde- söz konusu olan *praxis*, *techne* bilgisinin aksine, bir teorik bilginin uygulanması olmadığından tam anlamıyla teoriye bağlı olamaz.⁷¹

Hermenötik etkinlik teknik olmaktan çok pratik bir etkinliktir. Böylece Gadamer'e göre hermenötik etkinlik, kontrole açık, belirli metodik ilkelerin basitçe uygulanmasına dair bir faaliyet değildir. Esasen bu öncelikle doğru amacı seçmeye ilişkin bir etkinliktir. Böylece hermenötik bir metni yorumlama ötekinin ne demek istediğini veya bizim nasıl anlamamızı istediğini görmez. Bu manada hermenötik öteki ile ilişki içerisine girebilmez. Bu yönüyle hermenötik pratik, nasıl retorik ikna sanatına ilişkin ise, anlama sanatına ilişkindir. Her iki durumda da öğrenebileceğimiz bir sanat (Kunstlehre) söz konusudur.⁷² Ancak, hermenötik öteki ile otantik bir bağ kurmak olduğundan, asla metodik ilkeleri belli bir yorumlama yönteminin uygulanması değildir.⁷³ Bu kural yoruma

ilişkin olduğu kadar sosyal ilişkilere de ilişkin bir kuraldır.⁷⁴ Bu durumu Hegelci bir terminoloji ile ifade edersek *Sittlichkeit* yani etik yaşamın dışında bir yorum ve anlama söz konusu olmayacaktır. Yani burada hayvanlar âleminde de gördüğümüz herhangi bir yaşama hali değil, etik bir toplumun içinde yaşama hali söz konusudur. Bu polis (site devleti)vatandaşı olma, ya da modern zamanlarda belirli bir topluluğun parçası olma halidir. Bu hal basit bir bilme ve uygulama hali değildir. Belirli bir toplumun değerleri, kurumları ve inançları içinde yaşama ve orada edim ve eylemde bulunma halidir.⁷⁵

Gadamer yoruma ilişkin söylediklerini spesifik olarak hukuk metinlerini yorumlayanlar ya da hukukçular için söylememiştir. Gadamer'in felsefi hermenötiki hukuki karar vermeye ilişkin bir metodoloji ya da hukuk teorisinde ortaya çıkan bir takım problemlere cevap verecek bir legal bilim ya da teori de değildir. Ancak onun yoruma ilişkin öngördüğü şeyler kuşkusuz hu-

71 Dottori; "The Concept of Phronesis by Aristotle and the Begining of Hermeneutic Philosophy", s: 309.

72 Sanıyorum Gadamer'in hermenötik pratiği bir sanat olarak görmesi bu noktada kafaları karıştırabilir. Bu Aristotelesçi anlamda *phronesis* sahibi olmadan bu yorum sanatının gerçekleştirilemeyeceği şeklinde anlaşılmalıdır. Aristotelesçi manada *phronesis* ise bizim anladığımız manada sanat olmaktan çok spesifik bir toplumda doğru yaşama dair karar verme konusundaki pratik bilgeliktir.

73 Bu bağlamda Gadamer, NeoKantçı filozofları da eleştirir ve felsefenin ampirik bilimler için teorik bir çerçeve oluşturmasına karşı çıkar. Ona göre onun felsefesi aklın uygun kullanımını göstermekten çok anlama ontolojisini açıklamaya ilişkindir. Sorun, "Ne yaptığımız ya da ne yapmamız gerektiği değil, istemlerimiz ve eylemlerimiz yoluyla bize ne olduğudur." Bu anlamda Gadamer bize bir teori sunmaz. Onun yaptığı felsefi düşünmedir. Bkz Mootz, Francis;"Rountable on Legal Hermeneutic: *Law and Philosophy, Philosophy and Law*, Fall, 1994, 26 U. Tol. L. Rev. 127)

74 Dottori; *ibid*, s: 309-310.

75 Gadamer, felsefe tarafından aranan hakikate ilişkin olarak ise Aristoteles'ten çok Platon'a yakındır. Buna göre, ifade edilebilir hiçbir logos evrenin son nedenini-aklını açıklayamaz. Birbirlerini anlamaya çalışanların olası tüm fikirlerini ve alternatifleri gözden geçirdiğimizde belirli bir anda ruhumuzun en derinlerinde yer alan ve bizim olan bir hakikat, bir cevap ile karşılaşırız. Fakat bunu diğerlerine empoze edemeyiz. Ancak bu onun olmadığı anlamına da gelmez. (Dottori, *ibid* s. 309-310).

kuk normlarının belirli bir olaya uygulanmasında da önem arz edecektir. Kanımca bu noktada teori/pratik ayrımına gidersek Gadamer'in hermenötik ile yapmaya çalıştığını tam kavrayamayız. Burada hermenötik açısından söz konusu olan bir hukuk kuramcısı ya da bir uygulamacı (hukukçu, yargıç) olmak değildir. Esasen söz konusu olan belirli bir etik/politik topluluk içerisinde tikeli, öznel olanı yorumlamaktır. Bu açıdan baktığımızda Gadamer hermenötikliği kaçınılmaz olarak hâkimlerin bir hukuk normunu bir olaya uygulamasında da etkin olabilecek bir kapıyı bizlere aralamaktadır. Fikrimce aslında öncelikli olarak ele almamız gereken de bu husustur. Ancak burada modern yargılama pratiğinin ya da paradigmasının dışına çıkmamız gerekmektedir.

Bilindiği üzere modern norm formel, rasyonel, genel ve nesnel olmak özellikleri öne çıkan bir soyutlamadır. Dolayısıyla herhangi bir ülkede modern normu yorumlayan herhangi bir yargıç öncelikle o normun şemsiyesi altında hareket eder ve önceliği normun uygulanmasıdır. Uygulayacağı değişik yorum metotları (lafzi, sistematik, niyetçi, teleolojik vs.) hep norm merkezli bir bakış açısını gerektirmektedir. Oysaki Gadamer hermenötüğünde öncelik herhangi bir norm, kural ya da bilgi sistemi olamaz. Gadamer'in sözünü ettiğimiz Aristotelesçi *phronesis*'ten yola çıkarak oluşturduğu hermenötik Kartezyen bir teori/pratik ayrımını da tabii olarak reddetmektedir. Hukuk uygulaması açısından

baktığımız da hakim, parçası olduğu etik/politik topluma ilişkin tikel bir uyumsuzluğu çözecektir ve makul, pratik bilgelige uygun, toplumsal sağduyuyu içeren bir çözüme ulaşacaktır. Burada Hâkim sadece Dworkin'in Herkül yargıç gibi içinde yaşadığı etik toplumun (ki bu siyasal toplumu da içerir) etik ilkelerini bilen değil, aynı zamanda o ilkelerin bir ürünüdür.

Esasen somut olaya uygulanacak norm ya da normlar da uyumsuzluğun meydana geldiği etik toplumun içindeki benzer olaylar düşünülerek, Aristotelesçi bir çerçevede düşünürsek,⁷⁶ *phronesis* sahibi yasa koyucular tarafından yasalaştırılmış norm ya da normlardır.⁷⁷ Burada hâkim açılarından söz konusu olan somut olayı çözmek için tümdengelim yöntemiyle genel normdan somut olaya gitmek değildir. Kuşkusuz normun olmadığı yerde dahi *phronesis* sahibi hakim ilgili olayı yine çözecektir; ki Aristoteles açısından bu da bir makul yargılama (*epieikeia*) etkinliğidir.

Belirtmek gerekir ki, Gadamer'in hermenötüğünün hukuka uygulanmasında tüm ayrımları ve metodolojik yaklaşımları aşmamız gerekmektedir. Hâkimin amacı içtihat oluşturmak değil, bizatihi somut olayı çözmektir. Böylece epistemolojik anlamda bu bir tümevarım etkinliği de değildir. Çünkü olaya uygulanacak bir kural (norm) vardır. Bu anlamda teori/pratik birlikteliği içerisinde hâkim somut olaya ilişkin normu dışlamamakla birlikte, başlangıç noktası norm değil çözmek zorunda olduğu somut olay olacaktır. Yukarıda

76 Bu konuda bkz. Aristotle, *Nicomachean Ethics*, sec. 1141b-25.

77

da belirttiğimiz gibi, burada norm içinden çıktığı etik/politik bir toplumun parçası olarak hâkimin çözmek zorunda bulunduğu somut olaylara benzer somut olaylar düşünülerek kanun koyucu tarafından konulmuştur. Anglo Sakson hukukunda ise önceden gerçekleşen benzer somut olayların çözümünde içtihat yoluyla oluşmuş ve diğer mahkemeler üzerinde bağlayıcı bir karar (*stare decisis*) söz konusudur. Bu manada ilgili norm ya da içtihat somut olaydan hiçbir zaman uzak değildir. Ancak somut olay da kendi tikelliği, sonsuz çeşitliliği ve özneliği içerisinde hiçbir zaman kanun koyucu tarafından konulan norm ya da mahkemelerce belirlenen içtihatla bütün yönleriyle anlaşılamayacak ve yorumlanamayacak bir şeydir. Öyleyse norm ile somut olay arasında her zaman bir gerilim olacaktır. Kanımca Gadamer hermenötiği içerisinde kaldığımızda da hâkimin yorum/anlama etkinliği çift taraflı (*dialogical*) bir etkinlik olacaktır. Hâkim sadece uyuşmazlığın taraflarını değil, bir kural/ilke olarak normu ya da içtihadı ve bir praksis olarak olayı yorumlayıp anlamaya çalışırken diyalojik düşünecektir. Ama hareket noktası her halükarda somut olay olacaktır.

Bir başka deyişle, Gadamerci bir yorum etkinliğinde hakimin anlaması ve yorumlaması gereken üç fenomen vardır: Somut uyuşmazlığın tarafları, somut uyuşmazlığın kendisi ve uygulanacak norm. Bu manada evrenseller ve ilkeler (bunu hukuk normları olarak okuyabiliriz) somut du-

ruma ilişkin yeterince esnek olmadıkları gibi onun inceliklerini ve ayrıntılarını da hakkıyla kavrayamazlar. Aristoteles yasa somut olayın çözümünde evrenselliği ile hataya düşürecek ve adaletsiz sonuçlara yol açacaksa, her karar öncesi sıkı ve esnek olmayan genel bir kurala başvuran kişinin adaleti gerçekleştiremeyeceğini belirtmektedir. Aristoteles'e göre, iyi bir yargıç, Lesbos'un mimarlarının yapı tekniğinde kullandıkları aynı kalmayan, esnek, taşın şekline giren kurşun gibi olaya uygun karar verir.⁷⁸

Biz ise belirli ya da belirsiz tüm somut olaylar için olay merkezli bir bakış açısı öneriyoruz. Burada cetvel ve mezura metaforlarını kullanırsak doğadan aldığı bir taşın etrafını ölçecek olan birisi bunun için düz cetvel kullanamaz; mezura kullanmak zorundadır. Hukuk uyuşmazlığında da norm düz bir cetvel gibi değil mezura gibi olmalıdır. Taş ise somut olayın kendisidir. Kuralın tümdengelim yöntemiyle olaya uygulanması taşı düz bir cetvelle ölçmeye benzemektedir. Mezura ise esnek yapısıyla eksik de olsa taşı çepeçevre sarabilir. Bir de mezura mezura olarak kalsa da ölçtüğü her taşta göre biçim alacaktır. Hiçbir şeyi ölçmeyen ve öylece duran mezura mezura değildir. Mezura bir şeyi ölçtüğünde mezuradır. Buna göre, mezura her taşta farklı bir biçim alacaktır ve ölçme işlevini yerine getirdiğinde mezura olacaktır. Bu manada bir hukuk kuralı kendi başına hiçbir şeydir. O kural ancak somut bir olaya uygulan-

78 Aristoteles; *Nicomachean Ethics*, sec.1137 b 25-30. Yukarıda da açıkladığımız gibi, Aristoteles'te *epieikeia* sadece yasanın uygulanması halinde ortaya çıkacak adaletsizlikleri gidermek için öngörülmüş bir hakkaniyet ilkesi değildir. O çok daha geniş bir şekilde kurala bağlanamayacak somut olaylarla, yasanın belirsizliği gibi durumlarda yargıcın olay hakkında hükme varması için bir 'makul yargılama' biçimidir.

dığında ontolojik olarak hayat bulur. Her somut olay hukuk kuralına farklı bir biçim verecektir. Kurala ontolojik anlamda hayat veren ve onu değişik biçimlere sokan somut olaydır. Öyle ise başlangıç noktası da somut olay olacaktır. Hâkimin verdiği karar somut olayın her seferinde kuralı yeniden biçimlendirmesinden başka bir şey değildir.

Phronesis temelli yargılama kuralsız yargılama değildir. Mezura metaforuyla açıkladığımız hukuk kuralları yargıcın içinde bulunduğu politik toplumun *phronesis* sahibi yasa koyucuları tarafından konulan genel kurallarıdır. Bu kurallar ideal hallerinde yani doğru konulduklarında o politik toplumun benzer olaylar için öngördüğü adalet anlayışını yansıtmalarının yanında, yine o politik toplumun iyi'sinin ve iyiler'inin de açıklayıcısı olacaklardır. Bu ideal kuralın uygulanması somut olayda adaletsizliklere sebep olmayacağından Aristotelesçi hakkaniyet (*epeikeia*'nın dar anlamı) ilkesinin devreye sokulması gerekemeyecektir. Ancak somut olay adaletini gerçekleştirme anlamında ise yasa, ideal de olsa, genel bir kural olarak her zaman eksik kalacaktır. O yüzden bu durumda yargıç o politik toplumun ideal yasasının koyduğu sınırlar içerisinde hareket edecek; ancak somut olay adaletini gerçekleştirmek adına hareket noktası yine somut olay olacaktır. Ancak somut olayın öngörülmediği bir ku-

ralsızlık halinin yanında, somut olayı ön-görse de belirsizlikler içeren bir kural ya da somut olaya doğrudan uygulanmasının adaletsizliklere⁷⁹ yol açacağı *phronesis* sahibi yargıç tarafından tespit edilen bir kural söz konusu olması durumunda somut olaydan hareket eden yargıcın hareket alanı çok daha geniş olacaktır. Çünkü artık ortada hiç yasa olmaması, yasa olsa da bunun belirsiz olması, yasanın somut olaya uygulanmasının adaletsizliğe yol açması ya da yasanın doğrudan adaletsiz bir kural olması durumları söz konusudur. Her bir spesifik durum kendine özgü olmakla birlikte tüm bu durumların ortak yanı hakime somut olay adaletini gerçekleştirme anlamında geniş bir alan yaratmalarınıdır. Somut olay açısından⁸⁰ ideal olmayan yasa halleri olarak nitelendirebileceğimiz bu hallerde hâkim artık mevcut kural dışına çıkacaktır. *Phronesis* sahibi yargıç için bu durumlar hiçbir şekilde mutlak yarasızlık halleri değildir. O spesifik topluma ilişkin pratik bilgiye sahip erdemli yargıç olarak içinde yaşadığı topluma ilişkin adalet anlayış(lar)ını, o toplumun nomosunu (yazılı olan ve olmayan ilke ve kurallarını) ve o toplumun 'iyi'sinin, 'iyileri'inin ve/veya 'en iyi'sinin ne olduğunu bilen birisidir. *Phronimos* tüm bu bilgilerin ışığında ve o toplumun erdemli bir yurttaş olarak somut uyumsuzluğu makul bir şekilde çözecektir. Yani burada yargıç 'makul bir yargılama'

79 Aristotelesçi terminolojiden hareket edersek buradaki adaletsizlik hem doğal adalet hem de konvansiyonel adalet açısından söz konusu olabilir. Bilindiği üzere Aristoteles doğal adaletin değişmez ve her yerde uygulama gücü olan ve içinde yaşadığımız polis'e bağlı olmayan bir adalet olduğunu belirtirken konvansiyonel adaletin polis'te ortaya çıkan ve ona özgü bir adalet anlayışı olduğunu ileri sürmektedir (Aristotle; *Nicomachean Ethics*, sec.1134B 20-5).

80 Bu ayrımı somut olay temelli yapıyoruz; çünkü bir yasa genel anlamda adil bir yasa olmakla birlikte o somut uyumsuzluğa uygulanmasında adaletsiz sonuçlara yol açabilir.

(geniş manada *epieikeia*) yapmak durumundadır. Bu hal ise kesinlikle bir kural-sızlık hali değildir.

Şu hususu belirtmekte yarar var ki; pratik bilgeliğe ve sağduyuya sahip yargıç (ya da daha geniş anlamda hukukçu) özlemi etik ilkeler hakkında rasyonel bir uzlaşma sağlanamaz diyen moral relativizmden de, karmaşık insan deneyimi ve pratiğini atlayarak evrensel etik ilkeler peşindeki Kantçı etik anlayıştan da uzak bir bakış açısına işaret etmektedir. XX. yy'ın önemli hukuk filozoflarından Hans Kelsen dahi “mutlak adalet irrasyonel bir idealdir” demek suretiyle evrensel adalet arayışlarını rasyonel bulmamıştır. Kelsen bir hukuk düzeninin ve ona bağlı adalet anlayışının bir toplumu oluşturan tüm bireyler tarafından kabulünün imkânsız olduğunu belirtmiş ve belirli bir toplumda sosyal barış ve demokrasi içerisinde bir arada yaşama idealinin tolerans ilkesiyle gerçekleşebileceğini vurgulamıştır. Doğan Özlem'e göre bu ilke ile Aristoteles'in *phronesis* kavramı arasında bir yakınlık vardır.⁸¹

Modern Bir Toplumda Phronesis Mümkün mü?

Kanımcıca Aristoteles'te gördüğümüz *phronesis* kavramının modern zamanlara aktarımında karşılaşılabilecek en büyük güçlüklerden birisi Aristoteles'in insan için vazgeçilmez bir politik form olarak gördüğü Polis'in günümüzün hakim politik formu olan ulus devlete çevrilmesi hususudur. Yani söz konusu olan, diğer birçok hermenötik faaliyette olduğu gibi, sadece kavramların ve kurumların değil o

kavram ve kurumun içinde doğduğu sosyo-politik şartların da günümüze aktarımıdır. Bu anlamda Polis'te *phronesis*'e sahip bir hakim'in spesifik bir uyumsuzluğu çözerken sahip olacağı *phronesis* hem o özel olaya ilişkin bir deneyimi hem de içinde yaşadığı Polis'in politik bir üyesi olması dolayısıyla sahip olduğu daha geniş manada bir *phronesis*'e sahip olmayı gerektirir. Bu ikinci anlamda *phronesis* Aristoteles'in anladığı manada en çok 20-25.000 nüfuslu bir polis'in insana kazandırabileceği bir pratik bilgeliktir ve o Polis'e özgüdür. Ama günümüzün çok nüfuslu, çok kültürlü ve iyi anlayışları oldukça çeşitli ve farklı ulus devletlerinde bu ikinci anlamdaki *phronesis* ne manaya gelecektir?

Şurası açıktır ki, bugünün çok kültürlü toplum yapıları Grek Polis'i gibi göreceli olarak homojen bir toplum için öngörülmuş bir pratik bilgelik yetisinin günümüze uyarlanmasında zorluk çıkarabilecektir. Aristoteles'in adalet anlayışı 'iyiler'in arkasında olan ve bizatihi pratiği besleyen ve onu anlamamızı sağlayan 'İyi'nin de ne olduğunun anlaşılmasını gerektirmektedir. Buna göre bu 'İyi'nin genel anlamda homojen ve küçük nüfuslu bir polis'te tespiti kolay iken bunun çok kültürlü, farklı ve sofistike kurumların yer aldığı ve birden çok iyi anlayışına sahip çok nüfuslu modern ulus devletinde tespiti de bir sorun olarak karşımıza çıkabilecektir.

Yine Aristoteles'in politik toplumda yer alan çatışma ve uyumsuzlıklardan çok erdeme ve onunla beslenen insan karakterine ağırlık veren politik ve moral felsefe-

81 Özlem, “Adalet ve Görelilik”, s:92.

sinin günümüzün güç ve iktidar merkezli modern politik yapılarına uyarlanması da bir sorun olarak karşımıza çıkacaktır.

Kuşkusuz antik bir kavramı günümüze uyarlarken linguistik olduğu kadar tarihsel, kültürel ve sosyolojik tüm bu sorunları gözönüne almak gerekecektir. Ancak bütün boyutlarıyla bu uyarlamayı yapmak bu makalenin sınırlarını çok aşan bir niteliğe sahiptir. Kanaatimizce siyasal olduğu kadar yargılamaya ilişkin olarak da yerel ve özerk bir anlayışın benimsenmesi ve buna ilişkin anayasal ve yasal düzenlemelerin yapılması *phronesis* idealinin modern yaşamda hayat bulabilmesi için elzem görülmektedir. Her türlü merkezileşmiş idari, siyasi, hukuki vb. yapılanmalar bu idealle çelişmektedir. Tüm bu alanlarda ademi merkezizetçi bir yapılanmaya gitmek gerekmektedir. Adalet değerinin gerçekleştirilmesi içinde yaşanan politik toplumun nasıl yönetildiğinden bağımsız değildir.

Bir görüşe göre Aristoteles'in felsefesinin dialektik karakteri nedeniyle onun görüşlerini, pratik felsefesini onun öngördüğü anlamda spesifik bir politik programa yazılmadan çağdaş kuramlara taşıyabiliriz.⁸¹ Bu görüş kendi içerisinde birçok sorunları barındırmaktadır; ancak bu yaklaşımı tamamıyla kabul etsek de yine de, özellikle hermenötik anlamda oldukça çetrefilli bir alanda olduğumuz aşikardır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, çağdaş hukuk filozoflarından Ronald Dworkin

yazılı kuralların dışına çıkıp içinde yaşanılan politik topluma ilişkin siyasi, ahlaki ve hukuki ilkeleri içeren bir kuram ortaya koyarken kısmen Aristoteles'te gördüğümüz *phronesis* kavramına yaklaşmaktadır. Ancak içinde yaşanılan politik topluma ilişkin 'iyi'lerin ve hatta 'en iyi'nin bilinmesi ve diğer erdemleri de etkileyen temel ve belirleyici bir erdem ve olma hali olarak *phronesis* bizlere Dworkin'in epistemolojik yaklaşımını oldukça aşan bir resim sunmaktadır. Şurası bir gerçek ki Aristoteles'in politika anlayışı literatürde Cumhuriyetçi (Republican) bakış denilen ve erdem temelli bir vatandaş ve toplum anlayışına dayanmaktadır. Modern birey ve topluma ilişkin baskın politik ideoloji olan liberal ideolojinin fayda ve birey temelli bakışının böylesi bir insan ve toplum anlayışının çok uzağında olduğu da açıktır.⁸³

Sonuç

Pratik bilgeliğe ve sağduyuya sahip yargıç (*phronimos*) ideali geç modern toplumun, nesnellik görüntüsü altında ilgisiz, tarafsızlık görüntüsü altında ruhsuz hâkimlerine yönelik bir eleştirel bakışı da kaçınılmaz olarak beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda bir anlamda hukukçuluk mesleğinin insancıl yönü bir kez daha gündeme gelmektedir. Çünkü hakim somut olayın tarafları ile empatik bir ilişki kurmak zorundadır. Bu yönüyle *phronesis*'e sahip yargıç kaçınılmaz olarak hukuk eğitimine ilişkin bir soruna da işaret etmektedir.

82 Galston, Miriam; "Taking Aristotle Seriously: Republican-Oriented Legal Theory and the Moral Foundation of Deliberative Democracy", *CAL.L. Rev.*, Vol.82, Issue2, (1994), pp. 339-396, s:395-96.

83 Yine Aristoteles Polis'teki adalet erdemi genel anlamda eşit ve özgür vatandaşlar arasındaki ilişkileri yönetmektedir. Evde koca ile karı arasındaki, baba ile çocuklar arasındaki ya da efendi ile köle arasındaki ilişkiler ancak kıyas yoluyla adil ya da adil değil diye nitelenebilir.

Tüm bu anlatılanlar ışığında adalete bakış ve onun temsili de değişecektir. Her şeyden önce adalet monolojik değil, diyalogik hatta çok taraflı bir anlama/yorumlama etkinliğini gerektirir. Bu manada modern metotçu yaklaşımlar bu yorum etkinliğiyle uyuşmamaktadır.

Somut olayı çözen kişi olarak hakim o somut olayın içinde vuku bulduğu etik/politik topluluğun bir üyesi olacaktır. Bu üyelik durumu basit bir vatandaşlık ya da o spesifik etik/politik toplumda eğitim alma değil, erken yaşlardan itibaren o toplumun içinde büyüme ya da en azından o toplumdaki somut sorun karşısında empati kurabilecek kadar içinde yaşadığı etik topluma (sittlichkeit) dahil olma, o toplumun oluşturduğu ethos'un ve habitus'un bir parçası olmayı gerektirmektedir. Bu bağlamda soyut adalet de her zaman pratikte gerçekleşen somut ve tikel olan yoluyla ete kemiğe bürünür. Buna göre adalet öncelikle ontolojik bir fenomendir.

Yine somut olayın çözümünde hâkim kural merkezli değil, olay merkezli bir bakış açısına sahip olacaktır. Somut olay uyuşmazlığın çözümüne giden yolda her zaman için başlangıç ve referans noktası olmanın yanında, yargılamanın her noktasında öncelikle dikkate alınması ve ilgili etik/politik toplumdaki adalet değerinin bu somut uyuşmazlık üzerinden nasıl yaşama geçirileceğine ilişkin olarak sorgulanması gereken bir olgudur. Aslında gerçekleşen olan (somut olay) ile olması gereken (soyut norm) arasındaki gerilimli ilişkide *phronesis*

temelli bir bakış açısıyla olandan yana tavır koymak, soyut ve aşkın bir normu değil, diğer birtakım somut olaylarla bir çok benzerlikleri olsa da, her halükarda biricikliğini ve kendine özgülüğünü sürdüren, elimizin altında ve tam anlamıyla sadece kendisine benzeyen içkin ve somut olayı merkeze almak, ondan hareket etmektir. Modernite Costas Douzinas'ın dediği gibi bir nomophilia (hukuk/yasa severlik) çağıdır⁸⁴. Bu çağda somuta ve otantik olana dönüş için bir Antik Yunan terimi ve fenomeni olan *phronesis*'in ve onun Aristotelesçi yorumunun bizlere önemli bir katkı sağlayacağı, bu nedenle onun üzerinde daha fazla düşünmemiz gerektiği kanısındayım.

Tüm bu anlatılanların somut sonucu yargılama etkinliğinin Aristotelesçi anlamda bir *phronesis* etkinliği olup adalet tanrıçasının gözlerinin kapalı değil, somut olayı ve taraflarını yorumlama ve anlama açısından açık olmasıdır. Bu anlamda yargıç somut olayı kurala göre anlayan değil, kuralı somut olaya göre anlayandır. O manada yargıç somut olayı kendine özgü yapan her şeyi, onun farklılıklarını ve çeşitliliğini görmek zorundadır. Bir görüşe göre adalet tanrıçasının gözlerinin kapalı oluşu burjuva kamusal alan ile ortaya çıkmış bir fenomen olup tarafsızlık algısına ilişkin tarihsel ve maddi gerçekliklerle bağdaşmayan sembolik bir kurgudur. Hâkimin gözlerinin kapalı olması gereken an karar anıdır. Karar ise kuralın somut olay tarafından her seferinde yeniden biçimlendirilmesinden başka bir şey değildir. Buna göre adalet içkin (immanent) bir değerdir ve so-

84 Douzinas, Costas; *Hukuk, Adalet ve İnsan Hakları, Eleştirel Bir Yaklaşım, Çeviri ve sunuşlar Rabia Sağlam-Kasım Akbaş, Notabene Yayınları, 1. Baskı, 2015, s: 107.*

mut olayda gerçekleşir. Bu manada hukuk somut her olayda adaleti gerçekleştirme amacıyla olmalıdır. Şu da unutulmamalıdır ki, adalet değeri ve onu gerçekleştirme amacındaki hukuk ancak spesifik bir politik toplumda vücut bulabilir. Bu yaklaşım hem toplumsal düzen anlayışını merkeze alan pozitivist hukuk teorilerinin hem de aşkın adalet anlayışlarını temel alan doğal hukukçu yaklaşımların uzağındadır. Belki de Gadamerci hermenötikten de yararlanarak vurguladığımız *phronesis* temelli muhakeme anlayışının bize sağlayacağı en önemli fayda adalet değerinin yeniden önem kazanarak modern zamanlardaki hegemonik, muhafazakar ve pozitivist hukuk teorilerinin düzen odaklı yaklaşımlarının ve hukuk ahlak ayırımına olduğu kadar hukuk ile politika ayırımına dayalı bakışlarının da ciddi bir şekilde sorgulanmaya başlanması olacaktır. Bu sorgulama ise aşkın bir doğal hukuk anlayışına dayalı olarak değil, somut ve içkin adalet anlayışının merkeze alındığı adil bir politik toplum arayışında yapılacaktır.

Kaynaklar

- Aristotle; *Metaphysics*, translated by Hume Lawson-Tancred, Penguin Classics, UK, 1998.
- Aristotle; *Politics*, translated by C.D.D Reeve, Hackett Publishing Company, Indianapolis, US, 1998.
- Aristotle; *Nichomachean Ethics*, translated with an introduction and notes by Martin Oswald, published by The Library of Liberal Arts, Prentice Hall, NJ, 1999.
- Aristoteles; *Nikhomakhos'a Etik*, Yunanca aslından çeviren Saffet Babür, Bilge-Su yayınları, Ankara, 2014.
- Curnow, Trevor; "Sophia and Phronesis", *Research in Human Development*, 8(2), 95-108, 2011.
- Dottori, Riccardo; "The Concept of Phronesis by Aristotle and the Beginning of Hermeneutic Philosophy", *Etica & Politica/ Ethics and Politics*, XI, 2009.
- Douzinas, Costas; *Hukuk, Adalet ve İnsan Hakları, Eleştirel Bir Yaklaşım*, Çeviri ve sunuşlar Rabia Sağlam-Kasım Akbaş, Notabene Yayınları, 1. Baskı, 2015.
- Gadamer, Hans-Georg; *The Idea of the Good in Platonic-Aristotelian Philosophy*, translated by Christopher Smith, Yale University Press, New Haven, 1986.
- Gadamer, Hans-Georg; *Truth and Method*, second revised edition, translation revised by Joel Weinsheimer and Donald G. Marshall, Continuum, London, 1989.

- Gallagher, Shaun; "The Place of Phronesis in Postmodern Hermeneutics", *Philosophy Today* 37: 298-305, Fall 1993.
- Galston, Miriam; "Taking Aristotle Seriously: Republican-Oriented Legal Theory and the Moral Foundation of Deliberative Democracy", *CAL.L. Rev.*, Vol.82, Issue2, (1994), pp. 339-396
- Heidegger, Martin; "Sanatın Doğuşu ve Düşüncenin Yolu" çev. Leyla Baydar, *Patikalar: Martin Heidegger ve Modern Çağ.* Yay. Haz. H. Ünal Nalbantoğlu, İmge Yayınları, Ankara: 1997.
- Işıқтаç, Yasemin; *Hukuk Felsefesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2010.
- Jay, Martin; "Must Justice Be Blind, The Challenge of Images to the Law" in *Law and Image*, ed. by Costas Douzinas and Lynda Nead, University of Chicago Press, Chicago, 2012.
- Kant, Immanuel; *Critique of Pure Reason*, The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant, translated and edited by Paul Guyer and Allen W. Woods, Cambridge University Press, UK, 1998.
- Kessels, P.A.M, Korthagen, Fred A.J.; The Relationship between Theory and Practice, Back to the Classics, *Educational Researchers*, Vol. 25, No. 3, Apr., 1996.
- Kronman, Anthony T; "Practical Wisdom and Professional Character", *Social Phil.&Pol'y*, 1986.
- Long, P. Christopher; "The ontological reappropriation of phronesis", *Continental Philosophical Review*, 35: 35-60, 2002.
- MacIntyre, Alasdair; *Whose justice, Which Rationality?* University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana, 1998
- Mootz Francis; "Roundtable on Legal Hermeneutic" *Law and Philosophy, Philosophy and Law*, Fall, 26 U. Tol. L. Rev. 127, 1994.
- Nussbaum, Martha Craven; "Practical Syllogisms and Practical Science", in *Aristotle's DeMotu Animalium, Text with Translations, Commentary, and Interpretative Essays*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1998.
- Olav Eikeland; *The Ways of Aristotle: Aristotelian Phronesis, Aristotelian Philosophy of Dialogue, and Action Research* (Studien Zur Berufs- Und Weiterbildung - Studies in Vocational and Continuing Education), Peter Lang AG, Internationaler Verlag der Wissenschaften; 1 edition May 16, 2008.
- Özlem, Doğan; "Adalet ve Görelilik", *Kavram ve Düşünce Tarihi Çalışmaları*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2006.